

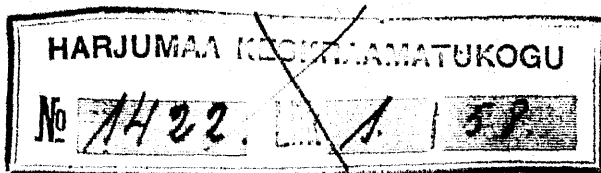
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, J. JÖGEVER †, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI** 291

KAHEKSATEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1924

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1924

XVIII AASTAKÄIK

№ 10

Ado Reinwaldi usuliste vaadete arenemisest.

Ado Reinwaldi ema (sünd. Ann Paulmeister), kes polnud mitte üksi helde, õrnatundelise iseloomuga inimene, vaid ka väga usklik ja kindunud kristlane, peale selle teatava määrani kirjandusliste kalduvustega (veel oma lapselastele armastanud ta jutustada Jenoveeva ja Apollooniuse lugusid, olles sealjuures pisarateni liigutatud, loonud ka ise meeldivaid naljasalmikesi), oskas mõjuvalt äratada ka oma vanemas pojas Ados sügavat usulist tunnet. Sageli võtnud ta õhtuhämaruses lapsed põlvile, rääkinud neile imelapsest Jeesusest ja laulnud nendega ühes koraale, sest omanud ilusat lauluhäält. See kõik jättis loomulikult sügava jälje lapse puhtasse hinge, kes pealegi oli pärinud enda emale omase hinge tundlikkuse.

Iseloomustavaks näiteks Ado Reinwaldist lapsepõlves kui puhtasüdameliselt usklikust poisikesest olgu järgmine tõesti sündinud looke:

Ado jäänud kord hobuseid hoides magama; hobused läinud naabritalu vilja, kust selle talu peremees Ants Udsu nad kinni ajanud. Suur olnud Ado ehmatus, kui ta üles ärgates hobuseid ei leidnud ja teada saanud, kuhu nad aetud. Isa Jürilt, kes oli vali mees, oli oodata tubli kere-täis. Poiss laskunud põlvili ja palunud pisarsilmil Jumalat, et see päästaks ta nahatäiest. Juhtumisi tulnud Udsu sead Ilissa talu kartulisse, kust nad omakorda kinni ajanud Ado isa. Asi likvideeriti mõlema peremehe rahulise kokkuleppe teel. Ado pääsis nahatäiest ja uskus kindlasti, et Jumal ta päästnud, seda enam, et Udsu sigu ei enne ega pärast tähendatud juhtumust Ilissal ei nähtud.

Muretus lapsepõlves, helde ema hoole ja mõju all ei võinudki Adol olla usu asjus mingisuguseid kahtlusi. Oli veel laps, ja ema mõju ning autoriteet oli selleks liiga suur, et ta usuküsimuste üle iseseisvalt oleks mõtelnud.

Seda rohkem võis idaneda ja juurduda kristlik seeme, mida ema lapse hinge külvas.

Aastatega vähenes ema võlvus, teiselt poolt küpsis ja arenes lapse kriitiline mõistus ning aru. Ühes sellega muutus Ado hing vastuvõtlikumaks ka mitmesuguseile muile väliseile mõjudele. Esimeses joones tuleks arvestada isapoolsete sugulaste mõju. Need olid tublid „kihvamehed“, kes oma naljapalades muu seas ka Piibli imesid oma moodi seletasid, üldse usudogmade kohta õige skeptilisel seisukohal asusid, eriti aga ei väsinud kirikuõpetajate kohta igasuguseid võimalikke kui ka võimatuid anekdoote välja mõtlemast. Noor Reinwald, kes kõiki neid pilkejutte pealt kuulas, ei võinud siis juba varakus eas tunda kuigi suurt sümpaatiat kristlikkude koguduste hingekarjaste vastu, vaid õppis neid vihkama, liiatigi, kus tal selleks oli veel muidki kaaluvaid põhjusi. Olid nad ju samased sakslased — härrasmehed kui mõisnikudki ja ühemõttelised viimastega, keda Ado ometi armutult vihkas. See vihatuluke süttis juba õrnas lapse-eas, kui Ado ühes oma isaga südatalvel pidi mõisnikule puid vedama Lätimaalt Hoomuli metsast Viljandisse ja sealt edasi Tartusse, kusjuures tuli sumbata läbi sügava tuhklume. Kui poisike väsinud, sidunud naaber-peremees, Kontsu Märt, Ado puukoorma külge kinni, et ta sellelt väsimuse pärast maha ei kukuks. Seejuures olnud ilm nii külm, et kui õhtuks kõrtsi jõutud, siis oldud sunnitud leiba raiuma kirvega, sest leib olnud külmast kivikõvaks paakunud. Seesama kuri tuluke sai veel tublisti sõõta, kui Ado noormehena oli sunnitud maitsma ühes teistega mõisateol mõruda orjaleiba; paisus aga otse kõikeneelavaks tulekahjuks, kui ta nägi koju toodavat pahuras tujus olnud sillakupja käsul poolsurnuks pekstud isa. Saanud pärast isa õnnetut surma Ilissa talu peremeheks, oli Ado Reinwaldil alalisi kokkupõrkeid kohaliku mõisnikuga, kelle omavoli vastu Ado valla peakohtumehena mõisa moonakaid ja muud vallarahvast püüdis kaitsta. Mõisnik karistas Reinwaldi üleliigse hoolsuse eest sellega, et temalt talu eest maksta oleva mõisavõla 800 rbl. suuruses ühekorruga sisse nõudis, kuna teistel peremeestel seda jaokaua ja alles pikema aja kestel tuli tasuda.

Kuid mida enam Ado mõisniku omavoli ja ülekohtu all kannatas, seda enam hindas ta vabadusevõitlust, mida pidasid ärkamisaja tegelased rahva vabastamiseks niihästi majanduslisest kui ka vaimlisest orjusest. Vaimline arendamine on tarvilikuks eeltingimuseks majanduslisele iseseisvusele, seda teab ja tunneb Reinwald. Talle on selge, et

alles siis, kui rahvas mõistusliselt on arenenud, võib ta „lojuse“ seisukorrast, s. o. käsualuse olukorrast välja pääseda ja teadlikult oma olemasolu ning edu kindlustada. Kuid nagu teada, astusid neile hariduslisile püüdeile vastu balti vanameelsed ja rahvavaenulikud Luteri kirikuõpetajad — härrasmehed, kelle käes niihästi kirikus kui ka koolis oli võim ja vägi. Seda kõike ei võinud kannatada noor Reinwald, kes oli läbi imbinud ärkamisaja romantilisest idealismist ja kes pealegi tundis oma „õpetajaid“ Kreutzwaldi ja Jakobsoni kui tuliseid tolle-aegseid kiriku vastaseid. „Jäävad meie koolid ka edaspidi „karjaste“ hooleks, siis ei saa neist muud kui kariloomade kasvatajad. Säherdusi armastavad villaniitjad“ — nii kirjutanud Kreutzwald oma noorele jüngrile. Kui Reinwaldil veel eesti soost kirikuõpetajate vastu oli säilinud mingi sümpaatia, siis kadus seegi pärast seda, kui eestlane Doll, kelle Reinwald oli soovitanud Viljandi koguduse hingekarjaseks, ennast näitas variserina ja saksameelsena. Auväärt pastor oli nimelt ärkamisaja tegelase C. R. Jakobsoni surma puhul kantslis maha saanud järgmise pastorihärra tõsist meelsust iseloomustava lausega: „Lendav madu C. R. Jakobson, kes oma sabaga maailma tahtis ümber käända, on surnud... surnud!.. Aga temal on poeg järele jäänud — ja see on Ado Reinwald Tarvastust.“ Sellest kuulda saanud, kirjutas Ado Viljandi õpetajahärrale mitu kihvtist kirja, millele Doll ka vastanud. Kirjavahetus ajas vahekorra veel teravamaks, ja Adol ei jäänud muud üle kui omaks võtta sõnad, mis talle kord Kreutzwald oli öelnud: „Keda näed kandvat papi musta kuube, see on isamaa ja rahva vaenlane!“

Loomulik, et sellest vaenust kirikuõpetajate vastu sigis arvamine ja kinne, et nad ka Kristuse õpetust rahvale õpetavad oma huvidele vastavalt moonutatud kujul. Luuletuses „Baabiloni langemine“ kujutatakse Beli preestrid, kelle sarnasteks laulik nähtavasti arvab ka kodumaa pastoreid:

„Ja papid-härrad ühel teel —
 nad valetasid lausa veel,
 et jumalast nad scatud,
 ta asemele jäetud:
 kus Baabilooni võlmuring,
 seal antagu neil' ihu, hing
 ja orjaku neid eluteel,
 siis tasutakse taevas veel!...“

Ehk jälle:

Miks on teil silmis pisarad?
 See oli taeva tahtmine,

et meie orjad olete ;
see orjus olla taeva kool (! !)...
Kas see ei ole surma nool.

(Ado Reinwaldi Laulud lhk. 96, 1904.)

Ülaltähendatud kindest kasvas välja umbusk kirik-
likkude dogmade vastu säärasel kujul, nagu neid kirikus
õpetati. Tekkis arvamine, et usk oli loodud vaid valitse-
vate klasside huvide kohaselt.

Rüütlid tulid randa
tuule tormilla
tooma meile usku,
tooma orjust ka.
Usk ja orjus, piinad
ihes rändavad.

(A. R. Laulud : „Eesti rahva minevik, olevik, tulevik“.)

Neist mõtteist järelduva lõpptulemusena saabus eitav
seisukoht säherduse usu ja säärase kiriku vastu, mida
võimumeeste poolt kasutati ainult kui abinõu orjastatute
taltsutamiseks ja eneste kui orja-peremeeste seisukorra
kindlustamiseks.

On tõenäolik, et Reinwaldis, s. o. mehes, kelle meel-
saim unistus noormehe-eas oli saada misjonäriks ja kes
seepärast suure õhinaga oli lugenud misjonilehte ja uuri-
nud maateadust, võis sarnane meelemuutumine sündida
ainult sügavate hingeliste vapustuste ja kriiside tähe all.

Peale kõigi eespool-nimetatud mõjude ja kogemuste
oli selle kriisi tekitajaks veel uus, õige mõjuv hingeline
põhjus, ja nimelt konflikt mõistuse ja tundmuse vahel, mis
kerkis esiplaanile vaimlise küpsmise ajajärgul.

Nagu teada, ei olnud Reinwald saanud kuigi suurt
kooliharidust. Seda puudust püüdis ta parandada iseõp-
pimise teel; kuid et õpi-abinõud olid väga puudulikud,
nendest omandatavad teadmised sageli üksteisele vastu-
käivad, siis tuli toetuda tervele inimesmõistusele, et vahet
teha tõe ja vale vahel. Et Reinwaldi tähtsam „õpetaja“
Kreutzwald oli ratsionalist, siis kindus Reinwald seda
rohkem mõistuse vägevuses:

Mis võimatu, seda ei ole mitte sündinud,
mis võimalik, on tuleviku sülle matetud ;
sellepärast pead sa, oh inime, mõtlema :
muidu paneks sind paari lojuksega ;
ja tõsidust ei leia ilmaski sinu silm,
sest valet armastab ka kõige õndsam ilm.

(A. Reinwaldi Laulud : „Mõtlemine“.)

Mõistus, mis nii mitmeski teaduslikus küsimuses võis
talle anda täpsaid ja selgeid vastuseid, pidi Reinwaldi

arust ka usuküsimuses sedasama võima. Selleks heitis ta kõik usulised põhiväited mõistuse halastamata kriitika alla, mille tagajärjel need põhjalikult ümher hinnati ja maha tehti. Juba asjaolu, et uskused on nii lõpmata palju, millest igaüks tahab olla õige, tõendab, et neist ükski õige ei ole:

Kõik usklikud siin ilma sees
on nagu kalad merevees:
seal seltsid üle tuhande
ja meri on üks ainuke!

Nad siina-tänna ujuvad
ja kõikidel on õiged kaad —
kuid meri kohab tasakest,
käib üle kõigist kaladest.

Usk meri — sina kalake,
kes eksib lainest lainesse;
kuis võid sa kääia õiget teed,
kui ääreta on mereveed!

(A. Reinwaldi Laulud 1904: „Usud“.)

Peale selle kaotas ka piibel, mõistuse karmi loogika tules läbi katsutud, igasuguse usutavuse, osutus aina juutide luulesünnituseks, nagu Reinwald kirjutab oma selletuses Kalevipoja sisust. Kuna nii usu dogmaatiline külg mõistuse karmil eksamil igas suhtes haledasti ja lõplikult läbi kukkus, tekkis loomulikult küsimus, kas üldse uskuda või mitte uskuda. Uskuda nii, kuis kirik õpetas, ta ei võinud, sest siis oleks ta pidanud oma mõistuse võimed täielikult maha salgama. Neid kahte, s. o. mõistust ja usku, ühendada — paistis olevat võimatu.

Kaks ilust allikat jooksevad
elutee peal sinu jalge ees:
neid nimetaks usk ja mõistus;
ei või nad mõlemad voolata sinu hinge sees —
teise kõliti peab kaduma, peab kuivama, —
muidu ei ole sa mitte enesele elanud.

(Villandi laulik, III anne, 1877. a.)

Ehk jälle:

Mis ustakse, seda ei teata mitte,
mis teatakse, seda ei usta mitte!
Kuidas käsivad sa uskuda, kui ma juba tean,
kuidas võid sa teada, kui sa usud!
Tahad sa uskuda, siis ära tea midagi,
tahad sa teada, siis ära usu midagi.

(Villandi laulik, III anne, 1877. a.)

Nii siis, pütudes olla loogiline ja järjekindel, otsustas Reinwald viimasele teele asuda, s. o. mitte midagi uskuda, kuigi see talle on väga raske, sest oleks tahtnud hoopis

vastupidist. Nimelt luuletuses „Une vaim“, mis ära trükitud sealsamas luuletuskogus, kus eelminegi luuletus, ütleb laulik muu seas:

„Oh, ma oleks õnnis, ütlemata õnnis,
kui veel lõpeks haud ja igavus,
kui veel usu kuldset unenäod
oleks enam kui üks jamsitus!..“

Siit näeme, et selle otsusega kisub laulik nagu tüki elavat hinge oma südamest. Mõistus, mille kasuks see valus ohver toodud, peab talle selle kaotuse tasa tegema, peab talle elu ja surma, kogu olemise mõistatuse omalt poolt ära seletama. /

Kuid mõistus, mis oli seletanud, kuidas taim mullast tarkab päikese soojuse ja valguse mõjul, mis välja oli uurinud aine koosseisu ja tema salapärased muutumised, oli olnud senini siiski jõuetu ära seletama kõigi looduse-, eriti elunähtuste ja nendes ettetulevate muutuste algpõhjust, veel vähem teadlikult ning otstarbekohaselt neid oma kasuks ise sünnitama, looma või lõpetama:

Seda teie saite kätte teal,
et terve puu ei kuiva kannu peal?
Et soe ja valgus taime sünnitab
ja talle elurammu sisse aab.
Eks seda ka siis teie leida või,
kuis mullast esimene liha sai,
kuis seda liha tuleb hoida ka,
et igavest ei enam vanaks saa?
Tast saatke mädanemist kaugele —,
ehk andke sünnitusi uueste . . .
niikaua kui te seda ei tea,
ei kõrgem tarkus teie atra vea.

(Villandi laulik, III anue, 1877. a.)

Nii siis tunnistab Reinwald mõistuse ja teaduse kõikvõimu pankrotti senikauaks, kui ta eluprobleemi veel ei ole lahendanud, elu ja surma üle pole tõusnud valitsejaks.

Kunas ja kas ülepea mõistus ja teadus niikaugele jõuavad, selle kohta ei suuda talle seesama mõistus mingit rahuldavat vastust anda. Siin on Reinwald mõistuse ühe piirini jõudnud ja sellega ühes ka usu algpunkti. Ta on sinna tagasi jõudnud, kust oma ratsionalismiga algas. Ühtlasi on ka selgunud, et teadus ja usk ei ole mitte teineteisele vastandid, vaid et viimane on eelmise loomulikuks jätkuks, seletades seda, mida teadus ja mõistus ei suuda ära mõista ega seletada oma inimliku piiratuse tõttu!

Kogu see hingeline kriis, see kibe siia-sinna vankumine kahe alguse — mõistuse ja usutunde vahel vältab aas-

taid, oma haripunktile jõudes 1877. a. ümber, mil ilmus „Villandi lauliku“ III anne, kus leiduvad A. Reinwaldi kõige radikaalsema usuvastase sisuga luuletused. Pärast seda kaotab see kriis oma teravuse ja laheneb lõpuks, nagu edaspidi näeme, usutunde lõpliku kõvenemisega.

Kõike seda meeles pidades peab arvama, et ülal-tähendatud võrdlemisi ägeda usuvastase sisuga luuletused, nagu „Igavene aeg“, „Ära võta“, „Paradiis“, „Sõbrale“, on rohkem võrsunud küll tahtest hingerahu tagasi saada sel teel, et enese tunnistab jõhkralt uskmatuks, kui kokkukõlastunud hinge muutumatust äratundmisest ja lõplikust kindumusest. Kui laulik ütleb, et tal ei „olegi usku“, siis tuleb seda lihtsalt võtta kui paradoksi, mille kirjanik nagu enese kiuste on avaldanud, et endas kibedat siia-sinna vankumist lõpetada ja ühtlasi protesteerida kiriku kitsarinnalise dogmaatika ja selle õpetajate variserliku vagatsemise vastu. Rahunenud meeolus selgub kohe, et ta on liialdanud, tunnistades end uskmatuks, et ei saa enda sisimat olemust muuta mõistustlise otsusega. Talle selgub, et on iseennast vaid petnud, arvates end uskmatuks, kuna temas tõepoolest elab Jumal; ja oma laulude pärastises väljaandes muudab ta salmi:

„Sõber, ärgu tehku see sulle tusku,
et mul ei olegi usku,“

sõna „ebalikku“ vastavasse kohta vahele paigutades, sellega nagu alla kriipsutades tähendatud lause paradoksaalsust. Ja kui ka mõistuse abil võimatu on leida tõendus Jumala olemasolu kohta, siis suudab mõistus sama vähe tõestada Jumala mitteolemist. Reinwaldile selgub lõplikult, et on võimatu usuküsimust ainuüksi mõistusega lahendada:

Tulevik täis püha elupilvi
seisab varjul mele ees;
mis meil jumalad seal küpsetavad,
hingab paksu, halli udu sees!

Tarkus, mõistus, igatsus ja lootus
püüdvad sinna sisse vaadata,
aga jäävad siiski ikka enne
ajamüüri taga magama.

Pettunud mõistuse kõikvõimsusse, kuuldu nii siis A. Reinwaldile taas tundmusallikate selge ja rahulik hääl, mis teda oli saatnud lapsepõlvest saadik ja mis rääkis talle Jumalast. Talle saab kindlaks, et üksnes see hääl on mõõduandev, ainult selle läbi seletub talle Jumala olemus, üksnes selle läbi pääseb Jumalale ligemale. Tähtis on enda südames Jumalat tunda, hoopis tähtsusetu on aga vorm, kuidas see

äratundmine mõistuse läbi seletub. Usudogma on selle järele vaid tühine koor ja kest, mis iseenesest elutu ja mis mõtte ja elusa sisu saab alles uskliku südames asu-
vast Jumala äratundmisest.

Sa randa läbi usu raad,
kõik laotused, ilmamaad,
üks ainus vaim on olemas:
sa leiad teda Jumalas.

See vaim on tõe igavest' —
usk pole muud kui koor ja kest,
mis segatud on valega,
et rahva meelt võiks segada.

Võib tösi olla ometi,
et Jumal loonud ilmasi;
sest nõua seda elades,
et Jumal sinu südames.

(Järelejäänud pahcritest.)

Toonitades sellega, et usud, mida on sama palju kui inimeste ajusid, kes jumala äratundmisest püüavad mõistusega aru saada, on rahvahulkade „meelte segamiseks“ välja mõeldud, ei eita Reinwald mitte Jumalat, kes kõikide jaoks on üks ainus. Nii, püüdes pooleldi ratsionalistlikul alusel, ei pea Reinwald lugu usudogmadest. Kuid siiski on tema südamele ehk kõige ligemal protestantism, mis tõe otsib; vähemalt ei ole talle ükski usk teisest parem tundunud, mis üleval-õeldud mõtte seisukohalt loomulik. Sellepärast ei vahetanudki ta oma usku vene usu vastu, kuigi seesugune kombinatsioon talle mõnesuguseid kasusid tõotas. Nimelt pööras Tuhalaane praost Kūbbar, kes kahe preestri seltsis Ilissa ruumikas saalis rahvale jutlust pidas, jutluse ajal Ado Reinwaldi poole järgmiste sõnadega: „Hilja aja eest kirjutas meie lugupeetud laulik ja majaperemees järgmise luuletuse:

Oh tüle mulle, uskuja,
kus on su tõsidusemaa:
ta sinab, sinab kaugel ees
ja võõrad elavad seal sees.

(Villandi laulik.)

Nüüd võime talle vastata:

Kui oled tõe otsija,
siit leiad tõsidusemaa,
kus usk ja arm sul seisvad ces
siin Jeesu koguduse sees!

Tule nüüd siia, armas hing, suudle püha risti ja võta õndsakstegev kreeka õigeusk vastu.“

Selle peale vastanud Ado Reinwald: „Ei, praostihärra, nii kergesti see ei lähe; oma elu sees pole ma hobustki vahetanud, ega hakka nüüd vahetama ka oma usku!“

Praostihärra, kes Ado Reinwaldi mõju ümbruskonnas väga hästi teadis, tundis seeläbi pettumust oma lootuses, meest enda poole võita ja tema läbi veel ümbruskonnagi peale mõjuda. Praostihärra vihastus, katkestas jalapealt jumalateenistuse, öeldes: „Kus majas sind ei sallita, sealt mine ära ja puista tema tolingi oma jalgadelt.“ Pärast seda ei tulnud praost enam Ilissale. Veneusuliste koolgi viidi praosti korraldusel Ilissalt.

See vahejuhtumus näitab selgesti, et Ado ei olnud ka usu asjus kergemeelne, vaid talitas alati oma parima äratundmise järele. Ning see kutsus teda Jumala juurde, hoolimata kõigist kahtlusist. Nagu mässav meri oli tema otsimisis maadlev hing, kusjuures skeptitsismi teravad harjad olid nagu vahuga kroonitud lained, mis kühnivad mässates kõrgusse, kuna sügav, lõpmata sügav meri ise püsib rahulisena, igavesti muutumatuna.

Vananedes rahustub hinges nooruse rahutu lainetus ning selle esialgne, ühtlasi ka selle tõeline olemus selgub ikka enam. Reinwald siirdub tagasi oma noorpõlve Jumala juurde; kuid ta usk ei ole enam lapsepõlve süütu tundmus: lauliku hinges on ta läbi teinud tuleproovi ning on karastunud teadlikuks kindumuseks, et on olemas Jumal, kelle „saatus juhib ilmasi“.

Oma noorusea rahutuid otsimisi mälestades ja oma hinge pühamaid ning tõsisemaid tundmusi pihtides laulab Reinwald:

Kus on mu igavene kodu? —
ma küsin seda eneselt;
ei tule mulle kindlat kostust
mu meelest ega huuledelt.

Edasi küsib ta sedasama kuult, tähtedelt ja päikeselt, kelle hiilgus, leekimine ja kindel vaikiv käik annab tunnisust Jehoova väest. Ent laulik ei rahustu veel, kuid pöördub sama küsimusega looja Jumala enese poole. See kostab:

... rändaja, miks nõuad
sa seda nõnda sõgedalt!
Su hingeõhk läks minust välja,
su vaim on minust osake;
oh tule tagasi mu juurde
ja ühenda end uueste!“

Seda kuulnud, hüüab laulik:

Nüüd mõistan ma, et Isa juures
on minu taevas kodumaa!
Maailmad täidetud on temast
ja täidetud on taevad ka.

(A. Reinwaldi Laulud 1904: „Igvane aeg“.)

Nii lepitatud oma Jumalaga, jääb Reinwald peaaegu viimse ajani kiriku vastaseks, nagu nägime eespool-toodud luuletuste „Eesti rahva mineviku, oleviku, tuleviku“ ja „Baabiloni langemise“ väljavõtteist. Need luuletused on mõlemad Tartumaal kirjutatud... Alles oma elu õhtul lepib Reinwald enam-vähem ka kirikuga, ja seda ehk sellepärast, et ta hilisemate kirikuõpetajate seas nägi tõsiseid rahvasõpru, nagu Hurt, Lipp, Eisen ja Reiman. Nõo õpetaja Lipp, Reinwaldi naise sugulane, kinkis Reinwaldile piibli, mida Reinwald arvas omale kalliks kingituseks, muu seas selle keelelisest ja vaimlisest ilust lugu pidades.

Ado Reinwald, kes Tartumaal olles välja andis isegi vaimuliku sisuga käsiraamatu „Siioni teejuhataja igavese hingamise maale“ (1904. a.) ja kirjutas omal ajal ka Tartu kaupmehe Mõistuse tõlgitud Herbert Rau vaimuliku sisuga raamatusse „Tähtede poole“ (1908. a.) vaimulikke laule, tundis meelehärma, et temast aru ei saada ja teda uskmatuks püütakse tembeldada.

Luuletuses „Minu mõtted“ kurdab ta:

„Ma püüdsin õigeid mõtteid tuua
ja tõde ilmal' ilmuta:
mis luuleväljal võisin luua —
see sündis kavaluseta.
Maailm ei mõistnud minu aimu,
ei mõistnud minu luule keelt.
ta külvas mulle lausa laimu
ja mõtles, et ma eksind teelt.

Ja siiski, minu südamesse
need mõtted jäävad mullani;
mis palmisin ma ridadesse,
ei lahku minust sureski.
Ma tõstan kõrgeks tõetaeva
ja üle kõige jumalust,
ma põlgan kombelikku vaeva,
ma vihkan pettust, rumalust.“

Su rajad udulisel väljal
on keerulised, kõverad:
seal ränd'ja eksib tõe näljal
ja otsib selget allikat.
Sealt aga tõde kadund suutu,
kus omakasu kuningas —

kes julges kombe külge puutu,
see eksinud on Jumalas!

Mu usk on armas Isa taevas,
mu hüüe ilmas — isamaal...

(A. Reinw. laulud 1904. a.: „Minu mõtted“.)

Õige huvitava ja iseloomustava kokkuvõttena Ado Reinwaldi usulistest vaadetest esineb ka Ado Reinwaldi kõne, peetud Elva seltsimajas 6. juunil 1920. a., nii ainult 1¹/₂ aastat enne surma. Mõne terava joonega riivab ta oma-aegset vaimlist olukorda, näidates, kuidas võitlus kiriku vastu oli rahvuslisest seisukohast möödapääsmatuks tarviduseks. Kättevõidetud vabadus on osalt selle võitluse vili — nad pole mitte asjata vaeva näinud. Kuid ometi tõmbab Reinwald terava vahe enese ja käesoleva aja usu-vastaste vahele. Tema on üksnes välist, usu kesta sarjanud, kuna selle sisim tuum on olnud talle püha; oleviku arvustajad aga tahavad inimese südant usust lõplikult lagastada, Jumala väge ja suurust täielikult maha salata, ilma et selle asemele midagi suudaksid panna. Reinwaldi peapüüd on esimeses joones uue loomine, ja niivõrt kui vana seda takistab, on tarvis seda maha lõhkuda, kuna suure revolutsiooni äärmiste tegelaste ja nende mõtteosaliste peapüüd oli kõike vana tagasivaatamata purustada ning hävitada, kaalumata, kas see on hea või halb. Kui hävitustöö tehtud, tulgu uus inimpõlv, kes leekivate aher-varte asemele uued väärtused loob ja ilma rusudest uuesti üles ehitab. Ärkamisaja vabameelsed, kelle vaateid ka Reinwald jagas, ei oleks säherduse teguviisiga iialgi leppinud; ka Reinwald ei lepi sellega. Tähendatud kõnes ütleb ta kõige selle kohta järgmist:

„Vaimlistes asjus on minu arust juba üle määra mindud. Ma ei salga, mina olin noorpõlves üks nendest, kes kiriku müürisid kõigutasid, aga meie aeg oli sarnane ja viis vägisi usu vastasele võitlusele. Luteri kiriku papid olid kõik mõisahärradega üks ihu ja hing ja jagasid Luteri Märdi valeõpetust välja, et nemad mõisahärradega on Jumalast seatud ja eestlased peavad neid orjama ja nende sõna kuulma, kui oleks see Jumala sõna. Koolid olid silmakirjaks, seal korrutati pappide valeõpetust edasi ehk korrati ajaviiteks juudi rahva ajalugu, mis luulega segatud. Meie punusime siis pilkesalmisid, nagu: „Oh, puista maha pimedust“ jne. Nõnda tehti meid siis usu ja kiriku vastasteks ja Jumala salgajateks, mida ka mõned uskusid, nõnda et mina olin sunnitud juba pool aastasada tagasi laulma: „Ära võta usku ära“ jne. Hiljemini tahtsin oma usu põhimõtteid täiendada ja arusaadavaks teha, kui ma laulsin: „Kus on mu igavene kodu“ jne. Aga ma sain siis ka pappide käest rihmata, nõnda et kõik kiriku kantslid minust kui Jakobsoni jüngrist kõlasid. Kui Jakobson oli surnud, siis pidas Viljandi praost Doll

jutlust: „Üks vana lendav madu, kes oma sabaga maailma pimedaks tahtis teha, on surnud — surnud! Aga temal on poeg järele jäänud ja see on Ado Reinwald Tarvastust.“ Need tõepõhja peal olevad tähised lookesed olen ma pidanud märkuseks võtma noorpõlve rahvale, et C. R. Jakobson, Veske, Kunder, mina ja teised meieaegsed mehed ei ole keegi jumalasalgaajad ega tõsise usu salgaajad kunagi olnud; meie võitlesime ainult meie kiriku kavaluste, orjameelsuse ja valede vastu.¹⁾

Aga kas oleks siis nüüd meie ajal tarvis Jumalat salata, kirikud ja usk ära hävitada? Selle küsimuse peale kostaksin kindlasti: „Ei!“ Toome sellest lühikesed pildid:

Pimedatel paganarahvastel on juba jumalusetunne hinges olemas, kui nad ka jumalusetundel päikest, kuud ja looduse vägesid austavad ja teenivad. Kõige õnnetum ja toorem on see inimene, kellel Jumalat ei ole: tema on elus ja surmas ilma lootuse ja abita, mis temale elus ega surmas rahu ei anna. Võta harimata inimese käest Jumal ja usk ära, siis oled sa temalt kõik ära võtnud; temal ei ole enam midagi püha ega paha. Tema võib varastada, riisuda, kõiksugu kuritöid teha ja jõuab nõnda ühest kurjusest teise. Arvame nüüd, kui kõik inimesed sarnased saaksid, missugune oleks siis ilm ja elu! Missugune oleks see seltskond ehk rahvus, kes jultunud meelega au- ja häbitunde on jäädavalt kaotanud? Looma ja inimese vahel ei oleks enam muud vahet, kui et inimene kahe ja loom või putukas mitme jala peal käib ja käperdab... Isa hool ja ema helde meel olgu lapsukest kasvatada ja õpetada vagaduses ja Jumala kartuses ja inimeste armastuses...“ (Järelejäänud paberitest.)

Nii siis peab Reinwald usku mitte üksi tarvilikuks üksiku inimese vaimlise rahu, õnne ja kõigi tema lootuste saavutamiseks ja säilimiseks elus ning surmas, vaid ta peab usku ka ülitähtsaks positiivseks teguriks inimeste ja rahvaste sotsiaalses elus. Usk on mõjuv abinõu inimese vaimu harimises, tema kombelise vastutustunde ja sotsiaalse altruismi tõstmise läbi üksiku rahva ja ka kõigi ilma rahvaste eluvormide ja püüdmiste peenemaks, ausamaks ja produktiivsemaks muutmiseks. Üksik isik sureb, kuid ühiskond püsib. Käesolev põlv peab pärima olnud põlveldelt kõik nende vourused ja võimalikult hoiduma tema pahedest. Kuid sellega ei tohi ta veel leppida, vaid peab

1) Minu harvendus.

ka oma käest midagi uut pärandama tulevastele põlvedele, kes pole muud kui nende eneste liha ning veri ja vaim uues väljaandes. Mis meie tegemata jätame, sellest tunnevad meie lapsed puudust, ja mis oleme ära teinud, see tuleb neile kasuks. Seltskonna hea käekäik pöördub nii tagasi üksiku isiku heale käekäigule.

Inimene on egoistlik olevus ja sellepärast peab ta esimeses joones oma isiklikku kasu püüdma, kuid ta on ka seltskondlik olevus ja sellepärast peab ta enda hea käekäigu eest muretsedes mitte teiste inimeste kulul elama, vaid iseenese kätetöoga enesele väärtusi looma; see läheb hästi korda ainult niisuguses ühiskonnas, kus inimesed leplikult koos elavad ja üksteist aitavad, et neid endid aidataks. Seda suudavad inimesed ainult siis, kui nad sellest aru saavad, seda aga, kui neid õpetatakse aru saama. Seda suurt kasvatuslist ülesannet täidab suurel määral usk, mis inimest vägevalt käsib mitte ülekohtu teha oma ligimesele, vaid teda armastada ja talle abiks olla. Ta on kui hõõguv säde, mis südames leegib ja südameid sulatab. Hirmu ja armuga sunnib muu seas usk inimest tema sotsiaalseid kohuseid täitma, mis on viljaka ja õnnelikka tuleviku pandiks.

Usk peab sünnitama armastuse ja armastus — uue ilmakorra uute inimeste tegevusel, kes oleksid kõigiti paremad endistest:

Armasta oma rahvast —
on magus hää! minu südamele;
armasta kõik maailma rahvad —
on mulle veel magusam:
tema tuleb õnnelikust tulevikust,
lõpetab vaenud, sõjad ja verevalamised.

(Viljandi laulik III, 1877. a.)

Seda kõike tunneb Reinwald sellepärast, et ta on usklik, ja manitseb sellepärast ka teisi uskuma. Usu tarvilikkus omakorda kinnitab teda usus eneses.

Selle usuga südames on ta oma parema äratundmise järele käinud ja ühes teiste oma-aegsete tegelastega oma rahva heaks võidelnud. Nende püüdmised on kahtlemata vilja kannud ja nende vaeva on pühitsenud meie kättevõideldud vabadus. Olgu iga kübe, mis nad tõesti meile ja meie järeltulijaile on annud, meie südamele ligidane ja kallis.

Karl Perandi.

Peatükki „Lauselühendused“ võib Pöllul kõigiti kordalainuks pidada. Tähelepanu väärrib siin määruslausete lühendamise tegusõna määrululise seesütleva (-des muute¹) ja ilmaütleva (-mata muute) abil. Õieti seletatakse, et kui määruslausel on isealus, siis esineb ta omastavas: Ei julenud laste nähes (= kui lapsed näevad) seda teha. Ta läks ära minu nägemata (= kui ma ei näinud, ehk: nii et ma ei n.). Päevä tõustes läksid mehed teele (lhk. 78 s., lhk. 50 k.). — Asjata on kooli-väljaandest välja jäetud selle paragrahvi 2. täh. (lhk. 79 s.), milles juhitakse tähelepanu võrdlemisi sagedasti ettetulevale veale: „Tähele tuleb panna, et see mõtet segab ja veaks tuleb lugeda, kui -es lühendusi tarvitatakse aluse nimetamata (omastavas) seal, kus pealausel ja lauselühendusel ei ole ühine alus, nagu: Ma nägin teda kahe hobusega sõites (peaks olema: sõitvat, sõitmas — ehk jälle ses mõttes, et mina sõitsin). Niisamuti: Sinna minnes oli tee hea (kes läks? kas tee?) Õige oleks: Meie (ehk minu, sinu jne.) sinna minnes oli tee hea.“ — Samuti poleks tarbetu olnud mahutada kooli-väljaandesse ka 3. tähendus, milles juhitakse tähelepanu lauselühendustele mineviku kesksõna abil. Autor soovitab tagasihoidlikult seesugust lühendust tarvitama hakata „vähemalt seal, kus pea- ja määruslausel alus ühine. Näit. Kuita koju oli tulnud, hakkas ta tööle > koju tulnud ta hakkas tööle. Ülikooli lõpetanud sain kohe koha.“ Siinjuures oleks tänuväärt olnud hoiatada määrululise seesütleva (-des infinitiivi) väärtarvitamise eest partitsiibilise lühenduse asemel (mitte: koju tulles sõin lõunat, vaid: koju tulnud sõin lõunat).

Peatükk „Sõnade järjekord lauses“, mis suuremas väljaandes 4 lehekülge ruumi võtab (lhk. 80—83 s.), on kooli-väljaandes hoopis ära jäetud. Põhjuseks on arvatavasti need raskused, millest on kõneldud peatüki sissejuhatavas osas: „Üleüldse on raske eesti keele sõnade järje kohta praegu kindlaid reegleid üles seada. Ka rahvakeel jätab meid hädasse, sest et ka temas kõiksugu mõjud on maksuusele pääsenud. Siiski on võimalik rahvakeele ja meie vanema kirjakeele abil ligikaudseid määrusi üles seada sõnade järjekorra kohta lauseis. Neid määrusi ei tohi aga mitte lugeda siduvaiks, sest et lauserõhk ja isiku maitse

1) Suuremas väljaandes (lhk. 78) eksikombel: -m a s muute.

siin suurt vabadust laseb valitseda“ (lhk. 80). Autor tahab vöidelda saksa, vene ja ka soome mõju vastu. Viimase kohta väidetakse: „Tervendavalt on kõige uuemal ajal sõnade järje peale hakanud mõjuma soomestav keel, kuid ka soome keele seaduste vägivaldne sissetoomine ei tundu täitsa eestipäraselt.“

Autori poolt ülesseatud reegleid ei saa me alati tunustada. Nii soovitab ta asetada „sihitused harilikult pöördvormide (verbum finitum) taha ja keskvormide (inf. ja partic.) ette. Näit. Mina olen selle kirja kirjutanud. Ta oli paari hobuseid ostnud.“ Meie arvates oleks vahest õigem: „Mina olen kirjutanud selle kirja“, „ta oli ostnud paari hobuseid“, nagu ka Loorits soovitab.

Pooldame täiesti § 153-das ülesseatud nõuet, et mõtte selguse pärast võimalikult lause lõppu seataks need liikmed, mida kõrvallased täiendavad. Samuti õige on väide (samas §-s): „Soovitavad ei ole vahelaused, nagu: Mind võeti igalpool, kuhu ma läksin, hästi vastu.“

§ 155-das kõne alla võetud järjevahetus (inversio) pealauses on küsimus, mida seni veel üldse pole puudutatud ja kus seisukohad võivad veel mitmeti lahku minna. Sellevastu on juba üldiselt tunnustatud ja tuleb võtta kindla reeglina (mitte ainult „on soovitav“) suurema väljaande § 156-das avaldatud nõue, et kõrvallauseis tuleb kinni pidada seda järge, mis esineks neissamus lauseis, kui need oleksid pealaused. Näit. Ma nägin, et riided olid pandud varna (mitte: varna pandud olid). Ma teadsin, et sa ei tahtnud nii teha (mitte: et sa nii teha ei tahtnud).

Lõpuks on eriti rõhutatud, et kõrvallauseis ei pea mitte asetatama ütlussõna lause lõppu.

Edasi järgneb raamatu teine pea-osa: „Sõnavormidest lauses“, mis võtab oma alla suuremas väljaandes 50 lhk. (lhk. 84—133 s.) ja kuhu on kogutud palju huvitavat ja teaduslikult väärtuslikku materjali. See on seda enam kiiduväärt, et suurem osa käsiteldavaist küsimusist tuleb käesolevas raamatus esimest korda kõne alla; varemini ilmunud grammatikaist oli ainult Einer neid küsimusi puudutanud, kuid pealiskaudselt.

Pöld, ise küll teoloog, on osanud vilunud keeleteadlase osavusega tähele panna sõnavormide tarvitamist ja üksikuid juhtumusi teaduslikult klassifitseerida¹⁾. Näitena

1) Autor näib siin küll kasutanud olevat prof. Setälä soome keele süntaksit.

võiks tuua § 183, mille aineks on seestüleva (-ast käände) tarvitamine: tuuakse ette üldse kümme punkti; ühel neist on veel 4 alapunkti. Kooli-väljaandes on see kui raamatu kõrvalisema tähtsusega osa märksa lühem: 13 lhk. (lhk. 52—64 k.). Siin on puudutatud ainult huvitavamaid või õigekeelsuse seisukohalt tähelepanu vääri vaid küsimusi. Viimaste hulka kuulub näit. ainsuse tarvitamise nõue lauseis, nagu: Ta oskab eesti, saksa, vene ja prantsuse keelt (mitte keeli). Tallinna, Narva, Rakvere, Paide, Haapsalu ja Baltiski linn on Põhja-Eestis (lhk. 55 k.). Mitmuse tarvitamist säärastel juhtudel, nagu sagedasti leidub ajalehis, peab autor vene keele mõjuks.

Õigustatud on ka järgnev reegel (lhk. 89 s., lhk. 55 k.), kus nõutakse translatiivi tarvitamist ainsuses lauseis, nagu: Jalad jäid külmaks. Näod läksid nukraks j. t.

Õieti on tabatud tähenduslik vahe lausetel, nagu: Ma kuulan laulu saalist (lauljad on saalis, mina väljas, või ka ümberpöörduvalt), ma kuulan laulu saali (mina olen saalis, lauljad teisel), ma kuulan laulu saalis (lauljad ja mina oleme saalis).

I ja III (-da ja -ma) infinitiivi vahetegemine teeb iseäranis muulastele suuri raskusi ja on väga komplitseeritud, mispärast autor on katsunud anda näpunäiteid nende tarvitamise kohta (§ 210 s.). Muidugi pole siin kõik juhtumused üles loetud, sest see nõuab spetsiaalset uurimist ja autor pole seda endale ülesandeks seadnudki, kuid mitmedki üksikjuhud on väga tabavalt ja osavasti ära märgitud. Näit. (lhk. 114 s.): Ta ruttab minna (läheb juba). Ta ruttab minema (seab veel). Mind paluti asjast osa võtta (teadmata, kas võtan või ei). Mind paluti asjast osa võtma (olen praegu või tulevikus osa võtmas). Või (lhk. 115 s.): See laps ei saanud vitsa tundagi (üldse mitte) ja: ei saanud vitsa tundmagi (sai nii vähe tunda). Ma sain teda tunda (mõnest küljest) ja: Ma sain teda tundma (täielikult) j. t. Põhjalik ja üksikasjaline on ka abisõnade, iseäranis taga- ja eessõnade tarvitamise õpetus (suuremas väljaandes lhk. 118—133). Muidugi ei tarvitse koolis lasta õpilasi kõiki üksikasju mehaaniliselt pähe tuupida, kuid nende vaatlemine ja nendega tutvumine on keskkooli astmel soovitatav, sest see äratab õpilastes huvi oma emakeele nähtuste vastu ja on kasulik ka kirjatööde tegemisel.

Raamatu lõpp-peatükk kõneleb „Lausete vahemärkidest kirjas“, kuid on liiga lühike ning pealiskaudne

(kummaski väljaandes ainult 3 lhk.) ja ei suuda vahemärkide küsimust küllaldaselt valgustada. Seda võib iseäranis ütelda komma käsitlemise kohta, mis on sündinud ainult $\frac{1}{2}$ leheküljel; ometi on komma tarvitamine lauseõpetuse raskemaid küsimusi.

Nagu kõigest ettetoodust selgub, on Põllu lauseõpetuse teeneks kokkupuudete ning eeskujude otsimine ning leidmine sugukeeltest ja eesti keele süntaksi lähendamine soome omale vastandina senistele saksa ja vene keele mõjutustele. Kui esimesel sihiajal, kel sealjuures veel eriline filoloogiline eelharidus puudub, on tal aga juhtunud mitmesuguseid vääratusi, mis teeb käsitlusest arusaamise paiguti raskeks. Seda võib iseäranis väita lause kõrvalliikmete ehk täienduste käsitluse kohta. Et aga just lauseliikmed ja nende liigitus sünnitavad süntaksi õppimisel selle tähtsama osa, siis ei saa Põllu grammatika II osa lühendatud väljaannet koolides õpiraamatuks tarvitada. Raamatu õpiraamatuks võtmist takistavad ka mõnede süntaktiliste nähtuste puhul erijuhtude liiga üksikasjalik klassifitseerimine ja raskepärane ning abstraktne keel. Oma rohke materjaliga, mille pooldest ta ületab kõik teised grammatikad, on aga raamat, eriti tema suurem väljaanne, tänuväärt allikaks emakeele õpetajaile süntaksi õpetamisel alg- ja keskkoolis.

Joh. Aavik. Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega, harjutusülesannetega ja nende võtmega. Koolidele ja iseõppimiseks kokku seadnud. — Kirjastus „Istandik“ Tartus 1923. Keelelise Uuenduse Kirjastik nr. 39. [58 lhk. Hind 80 marka.]

Raamat on kokku seatud pedagoogi poolt ning vastab seepärast pedagoogilis-meetodilisile nõudeile. Iseäranis tervitatav on raamatu varustamine harjutustikuga, mis sisaldab 31 harjutusülesannet vahemärkide tarvitamaõppimiseks; ühtlasi võib seda tarvitada aga ka lausete analüüsimiseks. Iga ülesanne on kahes rühmas: rühm I ja rühm II. Esimeste rühmade lahendused leiab „võtmest“ ülesannete lõpus, kus on osutatud märgid ja nende kohad, nii et õpilane ise võib selle järgi kontrollida, kas ta märgid õigesti on pannud või mitte; number II rühmadel „võtit“ ei ole. Pea iga reegli kohta, mis raamatu esimeses osas ette toodud, on eriharjutus, mõne kohta koguni 2 ja rohkemgi, mis tingitud reegli tähtsusest või raskusest.

Vahemärkide tarvitadaoskamine nõuab teataval määral grammatika, iseäranis süntaksi tundmist; ilma selleta oleks

raske aru saada nii mõnestki vahemärgi tarvitamise reeglist. Seepärast on autor enne üksikasjaliste reeglite esitamist annud lühikese kokkuvõtte tähtsamaist mõisteist ja nähtusist süntaksi alalt, võimaldades sellega raamatu tarvitamist ka neile, kes pole koolis eesti keele lauseõpetust õppinud. Kahjuks on seda tehtud liiga kokkuvõtlikult ja lühidalt, nii et süntaksit mitteõppinud lugejale asi vist ikkagi tumedaks jääb. Pealegi leiame sealt mõnd ebatäpsust. Näit.: „Lisandus (attribuut) on see sõna, mis millegi omadust ehk p^äralt-olu näitab“ (lhk. 6). — Samal leheküljel tuuakse ette näitena lause: „Sinu vend luges eile aias *ajaviiteks* huvitusega raamatut“, kusjuures sõna „ajaviiteks“ peetakse põhjuse-adverbiaaliks (pro: otstarbe-adverbiaal). Analoogiline viga esineb ka 8. leheküljel: Liitlause „Ta töötas, et rikkaks saada“ — teist osa peab autor põhjuse-adverbiaallauseks, kuna ilmselt on meil siin tegemist otstarbe-adverbiaallausega. — Mitmeastmeliste lausete vahekordi keerulistes lausestikudes illustreerivad ja teevad näitlikuks ning ülevaatlikuks 10. ja 11. lhk. esitatud graafilised kujutused. Graafilisi kujutusi leiame veel 16. ja 34. leheküljel, kus nende järgi küll nii suurt tarvidust ei ole. Igatahes on nad meetodiliselt seisukohalt väga soovitavad.

Mis puutub kirjavahemärkide õpetusse enesesse, siis on seda ainet käsitatud õige põhjalikult, nii et vist midagi enam pole juurde lisada. Võiks märkida ainult mõnd ebatäpsust või vääratust.

Lhk. 4. loeme: „Punkt (.), semikoolon (;), koolon (:), harilikult ka küsimusmärk (?) ja hüüatusmärk (!) võivad olla ainult päälause järel, millele enam ei järgne kõrvalauset.“ Sama väidet on autor hiljemini (lhk. 15) korranud semikooloni kohta, eriti veel rõhutades, et semikoolonit tarvitatakse „päälause (mitte kõrvalausete!) vahel“. Ometi osutub edaspidises käsitluses ülesseatud reegel tõele mitte küllalt vastavana: vt. 4. koolonireegel (lhk. 15) ja 3. semikooloni-reegel (lhk. 16).

Ebatäppis on 3. lhk. lause: „Komma on kõige raskem vahemärk.“

Kuna raamat on autori enese sõnade järgi (lhk. 2) määratud peajasjalikult koolidele, siis ei ole soovitav esineda reeglite või ettepanekutega, mis on kirjakeeles alles üldiselt tunnustamata või ainult mõne üksiku poolt tarvitavad. Nii on minu arvates täitsa ülearune 43 lhk. komma-reeglite täienduseks esitatud: „Võrdlus-*kui* ees võiks mõnikord ka siis komma ära jääda, kui *kui*-ga algab

täislause; näit.: Tule enne *kui* ma ära sõidan. — Ta oli siiski kavalam *kui* võis arvata.“ Pealegi käib see risti vastu 31. lhk. ülesseatud reeglile.

Oleks liiga pedantlik nõuda märkusklambrite tarvitamist 39. lhk. etteoodud retsepti järgi: „Esimest korda on klambris tärnike, kui teine märkus samal leheküljel, siis **“, kolmanda märkimiseks +, neljanda ++.“

Ei saa nõus olla 18. lhk. esitatud reegluga, et ühtumis *et kui* pole tarvis *kui* ette kommat panna. Ometi algab *kui*-ga uus lause. Näit. soovitab Aavik kirjutada: Ta ütles, et kui ta tagasi tuleb, siis ta seda teeb, (mitte: Ta ütles, et, kui tagasi tuleb jne.). Kuigi üldiselt kommasid üleliia ei tule tarvitada, on siin siiski komma *et* ja *kui* vahel vältimatu. *Et* ei kuulu ju sugugi lausesse „kui ta tagasi tuleb“, vaid on loogiliselt ja grammatiliselt ühendatav ainult lausega „siis ta seda teeb“, alustades objektlause.

Raamatus ettetulevad puudused on enam-vähem kõrvalise tähtsusega, kuna üldiselt võib, nagu juba mainitud, tunnistada „Kirjavahemärkide õpetust“ täitsa kordaläinud tööks. Kes raamatu tähelepanelikult läbi loeb ja ka harjutusi teeb, võib omandada kindlad teadmised kirjavahemärkide tarvitamises. Seepärast on see raamat tarvilik õppeabinõu keskkoolides lauseõpetuse süstemaatilisel käsitlemisel (II klassis); soovitav on ta ka üldse igale eesti haritlasele. Eriti vajaline ja kasulik läbi lugeda on peatükk „K o m m a“ (lhk. 16—35), kus toonitatakse eesti keele enda loomule vastavat tarvitamisviisi vastandina kirjakeeles rohkesti maad võtnud väärtendentsidele, mis kujunenud võõraste keelte, eriti vene keele mõjul.

Oskar Loorits'i 1923. a. ilmunud „Eesti keele grammatikas“ on §§ 307—356 (lhk. 136—162) põhendatud lauseõpetusele. Nagu autor ise teatab, on see vaid konspekt, kusjuures „lauseliigenduse käsitelul on kasutat autori lahke loaga prof. Lauri Kettuse peatselt ilmuvat teost „Lauseliikmed eesti keeles“. Et viimane raamat meil alamal põhjalikuma vaatluse alla tuleb, Loorits'i grammatika lauseõpiline osa aga ainult selle ülevaatliku konspektina esineb (välja arvatud näited), ei tarvitse meil Loorits'i lauseliigendusel pikemini peatuda¹⁾ ning siirdume raamatu lõpp-peatükkidele: „Lause teletamine ja ühendamine“ ja „Märkeid sõnade tarvitamisest lauses“ (§ 345—356). Ka neid küsimusi on käsiteldud konspektiivselt.

1) Loorits'i grammatika mõned väiksemad erinevused märgime ära Kettuse raamatu käsitlemisel.

Asjata on autor muutnud mõne oskussõna, mis oli teatud kujul juba peaaegu üldiselt tunnustatud ning keelde juurdumas. Nii on nimetatud (§ 345) lihtlauseks lauset, mis sisaldab ainult subjekti ja predikaadi (nackter Satz, нераспространенное предл.), mida aga seni on tuntud laiendamata lause nime all. Nimetuse muutmiseks on seda vähem põhjust veel sellepärast, et lauset, mis sisaldab peale subjekti ja predikaadi veel teisi liikmeid, nimetab ka autor laiendatud lauseks; loogiline vastand viimasele aga oleks laiendamata lause. Samuti ebaõnnestunuks tuleb pidada liitlause nimetuse andmist lausele, mida seni on tuntud koondatud lause nime all (zusammengezogener Satz, слитное предл.), kuna liitlauseks nimetatakse harilikult zusammengesetzter Satz'i (сложное предл.).

Jääb arusaamatuks, mis tahab autor öelda sõnadega: „Lause võib olla..... otsekohene või kaudne“ (lhk. 155).

Põhjendatult võitleb autor 356.¹⁾ §-is saksapärase sõnade järjekorra vastu, andes siin asjalikke ja väga tarvilikke näpunäiteid. Iseäranis teravat hukkamõistmist leiab predikaadi asetamine viimsele kohale kõrvallauseis, mille vastu juba Põld oli häält tõstnud. Autor hüüab pateetiliselt: „Kõrvallause, mille predikaat, s t. verb on paisat ka ugele lõppu, ei ole eesti, vaid saksa lause!“ (lhk. 161). Ka nõutakse hoidumist liigsest konjunktsioonide tarvitamisest kõrvallauseis (§ 355²⁾) ja peetakse sõda postpositsioonide liigtarvitamise vastu, mille asemel soovitakse kasutada eesti keele rohkearvulisi käändeid (§ 354).

Kooliraamatuna Loorits'i grammatikat tarvitada ei saa tema konspektiivse iseloomu ja sellest tingitud lakoonilisuse, samuti ka liiga teadusliku ning raskepärase keele pärast. Koolile vastuvõetamatuks teeb raamatu veel rida ebapedagoogilisi näiteid, nagu: Eestlast tuntakse ta laulust, lätlast riikusest ja venekat sõimust (lhk. 147); taevaliitlased ei lepi tööerakondlasest haridusministriga; reaalkooli õpetajad olid tänavusel ekskursioonil mittekaine pääga olekus; ühele riigivargale armuandmine tundus võõristav, kui surm süütuile polnud palju; pool meie ohvitserest ei seisa oma kutse kõrgusel, mõni neist ei kõlba kardavoikski (lhk. 152). — Õpetajaile aga on Loorits'i grammatika lauseõpetuse käsitlemisel tulusaks käsi- raamatuks; iseäranis tarvilik oli ta 1923/24. õppeaasta I semestril, kui vastav Kettuse raamat oli alles ilmumata.

1) Eksikombel trükitud : 336.

2) Eksikombel trükitud : 335.

Käesoleva aasta alul ilmus:

Lauri Kettunen. Lauseliikmed eesti keeles. — Tartus, 1924. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna toimetused nr. 9 (XII + 100 lhk.).

Et raamatut pikisilmi oodati ja tema peale suuri lootusi pandi, on arusaadav; on ju autor eesti ja sugukeeltesse puutuvais küsimusis põhjalikkude teadmistega spetsialist, kuna senised grammatikad (kui mitte arvesse võtta Loorits'i oma) olid isikute kirjutatud, kel selleks eriline süstemaatiline eelharidus puudus, kes olid keele alal suuremal või vähemal määral autodidaktid.

Kuna senised grammatikad, välja arvatud Põllu oma, olid lauseliigenduses välja läinud vene või saksa eeskujudest, katsub autor võimalust, mööda jälgida soome ja teistest sugukeeltest omandatud põhimõtteid, tunduvalt erineedes siamaani maksnud traditsioonest. Ühe või teise küsimuse käsitlel on esitatud võrdlusi soome, paiguti ka teisist lähemaist sugukeelist ja eesti murdeist. — Grammatilised oskussõnad on ladinakeelsed, millele esmakordsel nimetamisel on juurde lisatud senistes grammatikais üldiselt tarvitusele võetud eestikeelsed nimetused.

Lause pealiikmed on subjekt ja predikaat, kõrvalliikmeid nimetatakse Põllu eeskujul täiendusteks. Täiendused jagunevad predikaaditäiteiks, atribuutideks, objektideks, adverbiaalideks ja lause täiendusteks, kusjuures täiendusteks võivad olla üksikud sõnad kui ka terved laused. Täienduse liigi äramääramiseks tuleb tähele panna kõige pealt seda, missugusest sõnaliigist on peasõna (s. o. sõna, mille kohta käib täiendus), kas ta on verb, substantiiv (substantiivselt tarvitatud pronoomen või arvusõna), adjektiiv või adverb: substantiivi või substantiivselt tarvitatud sõna täiendus on atribuut, adjektiivi ja adverbi täiendus — adverbiaal, verbi täiendus — kas objekt või adverbiaal. Objekt on ainult transitiivse verbi täiendus ja tema käändeks võib olla ainult akusatiiv (nominatiivi või genitiivi sarnane) või partitiiv; teistes kaasustes seisvad verbi täiendused on adverbiaalid. — Nagu näeme, on kõrvalliikmete jaotus selgejooneline, lihtne ning loogiline ja on hoopis paremini õnnestunud kui Põllul, kes läks ka välja soome grammatika põhimõtteist.

Üksikud lauseliikmed on saanud põhjaliku käsitlemise osaliseks. Kõik reeglid, määrangud ja tähendused on varustatud rohkearvuliste näidetega, mis arusaamist palju

hõlbustab. Käsiteldav lauseliige on teistest lauseliikmeist iga kord lihava kirjaga eraldatud. Kui kaks või rohkem seesuguseid liikmeid esineb samas näites, siis on trükitud harvendatud lihavaga neist see, millest on jutt just selles kohas. On käsitlelusele oleval liikmel veel mõni täiendus, siis on see harvendatud kursiiviga püütud nähtavale tuua. Säärane märkimisviis on pedagoogilis-meetodiliselt seisukohalt tervitatav: see kergendab õpilasel arusaamist lausete analüüsist. Kahjuks on selles äramärkimises raamatusse sattunud õige palju trükivigu, mis mõjub tarvitamisel eksitavalt. Raamatu lõpus on autor ise seesuguseid trükivigu üles lugenud tervelt 4 lehekülge, kuid tõeliselt on neid veelgi rohkem.

Aine käsitlemisel on eriti rõhutatud ja rohkete näitega valgustatud partsiaalse subjekti ja predikaaditüüpe, samuti ka totaalse ja partsiaalse objekti tarvitamist, mis ka arusaadav; lähivad ju soome sugu keeled just partitiivi tarvitamises kõige enam lahku indo-euroopa keeltest ja mitteemakeelse kooli ning võõraste keelte mõjul on senine kirja- ja ka rahvakeel sel alal kõige rohkem patustanud õigekeelsuse vastu. Erilist tähelepanu on juhitud partsiaalse subjekti tarvitamisele, näit. ajalehe-teateis: Veneemaal on olnud rahutusi, kokkupõrkeid, Ruhri piirkonnas tekkis jälle laskmisi (K 13, L 138¹). Loorits'il on toodud siin näitena muu seas lause: „Tallinnas peeti kongresse.“ Kuid „kongresse“ ei saa ometi pidada partsiaalsubjektiks, nagu Loorits ekslikult arvab, vaid partsiaalseks objektiks (kui predikaadiks on passiivne verb, siis lauses subjekti üldse ei ole). — On rõhutatud ka partsiaalse ja totaalse subjekti vahetõrva pealkirjades, poesiltidel, kuulutuses: Võid, juustu, heeringaid, valmisriideid. Villalõnga. Rauda ja soola. Traktoreid. Sõjämälestusi. Täiendavaid märkusi, Kirjandust. Murdesõnu. Õnnetusi ja kuritõid (K. 14, L. 138).

Predikaatsõna arvu kohta arvusõnalise subjekti korral on antud järgmine reegel: Kui subjektsõnaks on arvusõna, kas üksinda või ühes noomeniga, siis on predikaat harilikult ainsuses. Ainult sel korral, kui niisugune subjekt on lähemalt määratud, on predikaat mitmuses. Näit. Kolm last. Meil oli viis last. Kaks meest kargas korruga

1) Kettuse raamatuga paralleelselt võtame vaatluse alla ka Loorits'i grammatika süntaktilise osa, mis on ju teatavasti peajoonetes ainult Kettuse raamatu konsept. Tähed „K“ ja „L“ numbril ees tähendavad Kettuse või Loorits'i grammatika vastavaid lehekülgi.

metsast välja. Selle vastu aga: Meil käisid juba kõik viis last koolis, kui isa suri. Kümme aastat, mis ma linnas elasin, läksid umeruttu mööda (K. 20—21, L. 140).

Vana rahvaomane, Kettuse arvates vahest koguni algsoome-aegne partsiaalne predikaaditüüp on saanud põhjalikuma käsitluse osaliseks kui seniseis grammatikais. Partsiaalne predikaaditüüp „väljendab üldiselt subjekti alluvust, kuuluvust ühe osana kuhugi suuremasse hulka, liiki, rühma, piirkonda või kategooriasse“ (L. 141). Näit. Kristus oli oma aja suuremaid mehi (=üks neist meestest). See on mu tuttava poegi (tuttaval on veel teisi poegi). Kust poolt mehi te olete? Nad pidid olema meie sugulasi. Eks ta ole nooremaid vendi. „Kas oled siit pere inimesi?“ küsis Kremer ligemale astudes¹⁾ (K. 29, L. 141). Säärase partsiaalse predikaaditüüpe rahvapärasuse ja vanaduse tõenduseks esitab Loorits muu seas 1826. a. väljaantud passi teksti, mis on esimest korda ära trükitud „Beiträge“ XVIII-ndas aastakäigus: „Innimehe, kellele sesinnane pas antud, on N. N. makonda, N. N. kihhelkonda ja N. N. valla kogukonda, nimmega N. N.“ (L. 141).

Niihästi Loorits'il kui ka Kettusel on adverbiaali definitatsioon puudulik: „Adverbiaal on igasugu adjektiiv ja adverbii täiendus, aga ka iga verbi täiendus, mis ei ole objekt“ (K. 51, L. 146). Ometi peetakse mõlemas grammatikas ka predikaaditüüpet verbi täienduseks (K. 22, L. 140), mispärast adverbiaali definitiooni tuleks täiendada sõnuga „ega predikaaditüüp“. Adverbiaali liike on üldse 19; kõik need ära õppida ja meeles pidada nõuab igatahes kaunis palju vaeva.

331. §-is käsitleb Loorits pikemalt infinitiivilisi -es ja partitsiibilisi -nud lühendatud lauseid (hulkudes jõudis ta jõeni; jõeni jõudnud, peatus ta hetkeks), mis sugust küsimust oli varemini puudutanud ka Põld oma lauseõpetuse suuremas väljaandes (§ 147. tähenduses), kuid mitte küllalt põhjalikult. Autor soovib kirjakeeles siin järjekindel olla, ehkki kõnekeel tarvitab peaaesjalikult ainult -es infinitiiviga lühendatud lauseid. Seatakse üles 2 reeglit: „1) II infinitiiv -es väljendab alati predikaadiga samaaegset tegevust, kuna II partitsiip -nd, -nud ja -d(ud), -t(ud) väljendab tegevust, mis on viidud lõpuni enne predikaadi tegevuse algust; 2) kui lühendava ja pealause subjektid on erinevad, siis väljendub

1) Viimane näide on Eduard Wilde'lt.

sama-aegse tegevusega -es infinitiivilise konstruktsiooni erinev subjekt omastavas käändes, kuid enne-sündind tegevusega -nd, -nud partitsiibilise konstruktsiooni erinev subjekt nimetavas käändes.“ Ses küsimuses on meie kirjakeeles valitsenud täieline anarhia, mispärast mainitud reeglite esitamine on väga tarviline. Peab imestama, et Kettunen, kelle lauseõpetus on muidu Loorits'i omast märksa põhjalikum, on sellest küsimusest mööda libisenud ainult mitte midagi ütleva lausega: „Lauselühenduslikkude adverbiaalide hulka võime lugeda ka partitsiipsed ja infinitiivsed lauselühendused nagu: Koju jõudnud, hakkas ta kohe põdema. Ema lauldes uinus laps kohe magama“ jne. (K. 63).

Raske on sagedasti vahet teha „sidepartiklite adverbiaali“ (mäherdune kohmakas nimetus!) ja lause täienduse vahel. Kui võrrelda näit. lauseid: „Ta sõidab võib olla varstigi juba koju“ (K. 66) ja „Rikkad võib olla on vähem rahul oma elujärjega kui vaesed“ (K. ¹⁰³/₁₀₄), siis ei saa me tõesti aru, miks peab Kettunen sõnu „võib olla“ esimeses lauses sidepartiklite adverbiaaliks ja teises lause-täienduseks. — Ka apositsioon-atribuudi ja lause täienduse piirid ei ole küllalt selged, mida ka Kettunen ise 118. §-is mainib. Sõna „õpetajana“ lauses: „õpetajana ei tahtnud ta sarnasest pidust osa võtta“, mis on 100. §-is esitatud apositsioon-atribuudi näitena, peetakse 118. §-is juba pigemini lause täienduseks.

Ülearune on, vähemalt kooligrammatika seisukohalt, liigitada adverbiaalset substantiiv-atribuuti nii üksikasjaliselt, nagu seda on teinud Kettunen § 107—109: üldse 15 liiki. Kooligrammatika võiks piirduda üldise tähendusega, et adverbiaalseil substantiiv-atribuutidel võib eraldada nagu adverbiaalidelgi koha, aja, viisi, põhjuse jne. alarühmad, ning esitada mõned näited; nii on ka teinud Loorits oma grammatika 337. §-is. Puht-teaduslikult seisukohalt, täielikkuse mõttes ei saa küll säärasele liigitusele vastu vaielda. Täiesti mõttetu aga näib olevat samataolise liigituse kordamine 111. §-is, kus on millegi pärast täitsa iseseisvas peatükis käsitletud „prepositsioon- ja postpositsioon-atribuuti“. Ometi ei ole prepositsioon- või postpositsioon-atribuut adverbiaalsest substantiiv-atribuudist põhimõtteliselt erinev atribuudi rühm, vaid on sama substantiiv-atribuut, mille iseärasuseks on ainult see, et substantiiv, seistes harilikult genitiivis või partitiivis, on ühendatud veel pre- või postpositsiooniga; viimaseid ei loeta aga vist üheski keeles lause iseseisvaiks liikmeiks, vaid

nad kuuluvad vastava substantiivi juurde, sünnitades ühes temaga süntaktiliselt lahutamatu üksuse. Seepärast osutub „prepositsioon- ja postpositsioon-atribuudi“ iseseisvas peatükis ettetoomine üldse tarbetuna. Ja tõesti, kui võtame näit. laused: „Passi saamine viie aasta peale ei olnud siis võimalik“ ja „Passi saamine viieks aastaks ei olnud siis võimalik“ (K. 87), siis on I-ses lauses „viie aasta peale“ postpositsiooniline aja-atribuut ja II-ses lauses „viieks aastaks“ substantiivne aja-atribuut. Mis vahe neil öieti on? Samuti: „Näolt tundmine ei tähenda palju“ (K. 84) ja „Näo järgi tundmine ei tähenda palju“. „Näolt“ on adverbiaalne substantiiv-atribuut, „näo järgi“ postpositsioon-atribuut; mõlemad väljendavad suhet. Vrdl. veel sihiatribuuti: „Usk vanade jumalate sisse lõi kõikuma“ ja „Usk vanadesse jumalatesse lõi kõikuma“ (K. 88); „vanade jumalate sisse“ on postpositsioon-atribuut, kuna „vanadesse jumalatesse“ on substantiiv-atribuut.

Üldiselt on atribuut rohkete liigituste tagajärjel saanud Kettuse grammatikas kõige raskemaks lauseliikmeks: atribuudi liikide üldine arv on 43 (loe nelikümmend kolm).

Viimsena lauseliikmeist on kõne alla võetud lause täiendus (§ 117—120), mille piirid, nagu ülal mainisime, ei ole küllalt kindlad; ta kipub iseäranis segi minema sidepartiklite adverbiaaliga (§ 86) ja sidepartiklite atribuudiga (§ 115), samuti ka essiivse apositsioon-atribuudiga (§ 100).

Kõike kokku võttes peab konstateerima, et Kettuse raamat „Lauseliikmed eesti keeles“ on teaduslikult seisukohalt parim raamat eesti süntaksi alal, kuid tal on mitmesuguseid pedagoogilis-meetodilisi puudusi. Kooliraamatuks on ta kõige pealt juba liiga täielik ja üksikasjaline, ka keskkooli-astmel; sealjuures puudub üksikute küsimuste valgustusel ülevaatlikus ja õpiraamatule tarviline selgus; ka keel on paiguti liiga teaduslik. Pealegi ei sisalda raamat mitte tervet lauseõpetust, vaid võtab kõne alla ainult lauseliikmeid, kuna lausete liigid, liitlause, sõnade järjekord jne. jäävad hoopis puudutamata, nii et selle süntaksiosa jaoks tuleks õpilasil muretseda muu raamat. Senikui meetodiliselt paremat õpiraamatut pole välja antud, tuleks meie arvates siiski Kettuse raamatut keskkoolides tarvitama hakata, kusjuures õpetaja peaks tegema muidugi tarvilisi parandusi ja lühendusi. Kuid hoopis ilma õpiraamatuta läbi ajada, nagu seni mitmel pool on praktiseeritud, ei pea me küllalt soovitavaks.

Emakeele õpetajaile nii kesk- kui ka algkoolides, samuti ka igale keeleteaduse üliõpilasele on aga prof. Kettuse raamatuga lähema tutvuse tegemine hädatarviline, sest ainult selle järgi võib saada teaduslikult õige ülevaate eesti süntaksi kohta. —

Seega on läbi harutatud kõik eesti lauseõpetust käsitlevad raamatud ning antud lühike ülevaade eesti keele süntaksi arenemis- ja uurimisloost. Nagu näeme, pole siin veel kaugeltki kõik küllalt selge ja läbi töötatud; sellega seletubki asjaolu, et seniseis grammatikais on peaaegu igal pool käidud iserada. Süntaktilised oskussõnadki on veel lõplikult fikseerimata, mis teeb asja iseäranis kirjuks. Arvatavasti laheneb oskussõnade küsimus kõige lähemal ajal, sest selleks on valitud eesti keele õpetajate kongressi poolt erikomisjon, kus töö on vististi juba käimas. Ka on loota ühe või teise süntaktilise küsimuse põhjalikumat uurimist ning läbitöötamist meie noore ülikooli keeleteadlaste poolt, eriti magistri- ja doktori-väitekirjus.

Pedagoogilis- meetodiliselt seisukohalt kannatavad kõik süntaksid mitmesuguste puuduste all; ühel on neid puudusi vähem, teisel rohkem, kuid õpiraamatuna täiesti vastuvõetavat lauseõpetust pole veel kirjutatud. Hoopis ilma õpiraamatuta läbiajamine on ühendatud aga suurte raskustega, nii et peame soovitamaks pigemini tarvitada puudulikku õpiraamatut, selles tarvilisi parandusi ette võttes. Seesuguseks raamatuks oleks, nagu ülal mainitud, algkooli-astmel A. Ploompuu „Lauseõpetus koolidele“ ja keskkooli-astmel prof. L. Kettuse „Lauseliikmed eesti keeles“ ühes Joh. Aaviku „Kirjavahemärkide õpetusega“. Oleks küll väga soovitav, et prof. L. Kettunen seaks kokku koolide jaoks oma raamatust lühema väljaande (samuti nagu Põllul on suurem väljaanne ja kooli-väljaanne), sealjuures lauseliikmete alaliike vähendades ja käsitlust üldse lihtsustades ning õpilastele „suupärasemaks“ tehes; ka peaksid seal aset leidma suuremas väljaandes puudutamata jäänud süntaktilised küsimused. Kirjavahemärkide tarvitamise kohta peaks leiduma näpunäiteid ning seletusi ja ka harjutusi terve lauseõpetuse käsitluse kestel ühe või teise lauseliikme harutamiseга paralleelselt. Kui selle tagajärjel raamatu hind natuke tõuseb, siis ei pea see takistuseks olema, sest ühtlasi vabaneksid õpilased võrdlemisi kalli (80 marka) Aaviku „Kirjavahemärkide õpetuse“ muretsemise tarvidusest.

(Lõpp.)

Ernst Nurm.

Eesti rahvameditsiin,

eriti sünnituse ning naistehaiguste puhul ja laste arstimisel, vanavara valgustusel. 4

VII. Lapse ristimine.

24. Enne ristimist. Et ristimisele on suur tähtsus antud, seda näeme neist pruukidest ja kombeist, mida me vanarahva juures leiame. Ta on teatav samm lapse elus edasi, nagu verstepost, millest üle saamise järele ka hädaohud, mis last varitsevad, oma jõu poolest nagu nõrgemaks muutuvad. Sellepärast katsutakse last enne ristimist ka kõigist hädaohtudest kõrvale hoida, sest et nende mõju on lapse peale enne ristimist iseäranis suur.

Nii ei tohitud ristimata last üksinda tuppa jätta, sest siis kasvavat lapsele suur pea või vanakuri viivat lapse ära (Paistu-Kaarli). Ka pidi lapse juures tuli põlema, mida „ristituleks“ hüütakse, ja kõik selleks, et muidu tuleb vanapagan ja vahetab lapse lepapuust tite vastu ümber (üldiselt tuntud).

Mitte üksi vanakurja ei kardetud, vaid ka kurje inimesi, kelle silm inimest alati võib kahetada, ära teha, seda enam aga ristimata last. Seepärast ei näidatud ristimata last kellelegi. Kui aga vahel last tuli mõnele enne ristimist näidata, siis võeti kõiksugused abinõud tarvitusele, et oletatavat kahetamist hävitada. Pealegi ei tohitud sel ajal mingit asja kodunt välja anda, sest ühes sellega antavat ka lapse õnn ära. Mida varemini ristimist toimetatakse, seda nooremalt võib tütarlaps loota-mehele saada (Vigala). Arvatakse, et kui ristimata lapse käega raamatu lehti lautida, siis saavat temast hea õppija (üldiselt tuntud).

Kui ema peale lapse sündimist sureb, tuleb laps enne ära ristida, kui ema hauda pannakse. Kui võimalik, ristitakse laps enne ema suremist; ei ole see võimalik, siis kirstu juures (Karksi).

25. Vaderid. Enne lapse ristimist vaadati vaderid valmis. Arvati, et vaderite hulk lapse elu paremaks teeb. Vaderite kohta on vanarahvas õige mitmesugused nõuded üles seadnud, millede mittetäitmine lapsele edaspidises elus üht või teist halbust pidi tekitama.

Kõige pealt ei tohtinud naisterahvas menses'e ajal vaderiks olla, — siis saavat ristilapsel punased silmaveered, nina olevat alati tatine ning ristilaps ise hädine (üldiselt tuntud). Ka raskejalgsel naisterahvast ei võetud vaderiks

— kardeti, et lapsele suur kõht kasvab. Sugugi ei olnud hea, kui lapsel, iseäranis tütarlapsel, kaks imetajat või raskejalgsed vaderiks oli, sest laps langeb siis varakult tühjade juttude alla (Tarvastu).

Mispärast aga isa ja poeg, ema ja tütar, kaks venda või kaks õde ei tohtinud korraga vaderiks minna, ei ole ma mitte teada saanud.

Kes ei ole veel vaderiks olnud, selle kohta öeldakse, et ta on „hobusenahas“, millest ta pääseb ristilapse saades. Rahvausu järele oli ta poolkadunud inimene. Seepärast katsub igituks enesele ristilapsi saada, sest need avavad talle taeva väravad (M. J. Eisen, Eesti mütoloogia II, lhk. 156).

Pandi rõhku sellegi peale, missugune oli kellegi esimene ristilaps. Kui meesterahval oli esimene ristilaps tüdruk, siis on sel meesterahval hea naiseõnn, kui poeglaps — halb naiseõnn. Naisvaderitel vastuoksa (üldiselt tuntud).

Kas keegi varssi vaderiks saab, seda näeb sellest, kui naisterahval undrukuhänd on kahekorra üles läinud, meesterahval aga palitusaba.

Vanarahvas ei jätnud eksinud naisterahvaid hätta, vaid töötas naisterahvale, kes sohilapsele vaderiks läheb, hea lambaõnne, meesterahvale aga hobuseõnne. Tuleb aga selleks korraks kas lambarauad või hobusevaljad ligi võtta.

26. Ristsele viimine. Ristsele viiakse laps kas pühapäeval või neljapäeval. Hea meelega lasti lapsi neljapäeval ja ka esmaspäeval ristida, et nad hästi kosuksid. Reedel ei lastud lapsi iialgi ristida, või ükski suure häda korral, arvates, et neil käsi muidu halvasti käib ja nemad timuka kätte satuvad. Samuti pannakse hoolega tähele, et lapsi mitte sellel nädalapäeval ei ristitaks, millal nad on sündinud. Hoitakse hoolega sellegi eest, et lapsi mitte pärast surnu matmist ei ristitaks, sest arvati, et lapsed ei jäävat siis elama, vaid minevat surnule varssi järele. Samuti arvati õnnetuseks, kui ühe korraga ainult tütarlapsi ristida tuuakse, sest vanarahva arvates jäävat need vallaliseks ja saavad väga harva mehele (J. Forselius, Eestlaste ebausku kumbed, viisid ja harjumised, lhk. 12).

Kui ristimispäev on õnnelikult välja valitud, siis tulevad vaderid selle päeva hommikul last ristimisele viima; istuvad seni ümberringi laua ääres, kuni eided lapse riidesse panevad.

Enne riidessepanemist pesti last veega, millesse mett oli pandud. Tütarlapse pesuvesi visati ristimisele min-

nes hobusele mööda jalgu, kui lapsega vankrile istuti ja hakati kiriku minema, tähenduseks, et rutemini mehele saaks. Sedasama tehakse ka poeglapse pesuveega, — siis saab laps hästi „turb“, s. o. tugev (Tapa). Last rõivastades pannakse vöö otsa sisse hõberaha ja mässitakse vöö ta ümber. Ka asetatakse juudavaiku vöö või riiete vahele, kõik selleks, et kuri silm või kahetus peale ei hakkaks. Lapsele pannakse pähe ristimismütsike, mille sisse laulu- raamatu leht on asetatud (Saarde), sest siis saab lapsest kirjaoskaja. Ämmamoor lõikab leivast kandilisi koorukesi ja paneb lapse vöö ja teki vahele. et lapsest eluajal rikas leivamees saaks (üldiselt tuntud).

Vahel võetakse koera ja kassi karvu, pannakse panni peale, võetakse lapse käed ja jalad ristamisi ning suitsetatakse sel kombel last panni kohal, et kahetust ära hoida.

Ristimisele minnes ei anta vaderitele sooja sööki, et laps suureks saades ei higistaks (Tarvastu). Pandi hoolega tähele, et keegi vaderitest enne lapse ristimist liha ei sööks, sest muidu saaks laps pärast hambavalu (J. Forselius, lhk. 14). Vaadati sellegi järele, et vaderid ristimisele minnes ega sealt tulles ei kuseks, — muidu hakkab laps alla kusema; ka ei tohi nad kõrtsi minna, sest et selle tagajärjel lapsest joodik saab (Tarvastu).

27. Ristimisel. Ristimistalitust ei saanud keegi muuta; sellepärast on arusaadav, et vanad kombes mitte ristimistalituse enese peale ei ole pöördunud, vaid nähtuste peale, mis sel momendil ette tulevad.

Igal inimesel on oma haldjas. Haldjas tuleb lapsele kohe pärast sündimist. Vanapagan teab haldja tulekust ja katsub last seepärast oma lapse vastu ära vahetada, enne kui haldjas suudaks keelda (M. J. Eisen, E. mütol. I, lhk. 71). Arvatakse, et vanaisa vaim elab pojapojas edasi. Seepärast antakse esimesele pojale sagedasti vanaisa nimi. Niisama omandab tütarlaps tihti vanaema nime. Järgmiste laste nimede andmisel käidi varem al ajal kalendri tähtpäevade järele: võeti lähema pühaku nimi. Esimest tütart kutsutakse neitsilapseks, viimast tuhakotiks, viimast poega taadi tuhakotiks. Sünnib ometi veel üks laps, hüütakse seda viimseks tuhakotiks (M. J. Eisen, E. mütol. II, lhk. 155). Viimsetele lastele pandi kas ema või isa nimi (Wiedemann, Aus d. inneren u. äusseren Leben d. Ehsten, lhk. 309). Pannakse pojale isa nimi, elab poeg vanaks (Rõngu).

Mõnel pool arvatakse, et lapse nime tuleb ristijale nii ütelda, et teised seda mitte ei kuule, enne kui ristija

enese suust. Siis saavat tütarlaps kas ilus või pikkade juustega, poeglaps aga tark või tugev, nii et kõik imestavad (Tartu).

Lapsel aga tehakse käisesidemed lahti, et lapsest edaspidi usin töötegi saaks (Tarvastu).

Altari juures peab lapse ema tasakesi lapse pead 3 korda vastu altarit lööma ja ütleva: „Targaks, targaks, kui suureks kasvad“ (Saarde). Teiselt poolt on aga teada, et lapse ema ei tohi lapse ristimist pealt vaadata. Ta peab ristimise ajal lauluraamatut käes hoidma, et lapsest kirjutundja saaks (Järvamaa). Ristimise ajaks pandi lauluraamatu leht ristimistanu või -mütsi alla, et lapsest saaks tark inimene ja hea laulja (üldiselt tuntud).

Suur tähtsus on selgi, kuidas laps end ristimise ajal üleval peab. Kui laps ristimisvee pähepanemise ajal nutab või karjub, sureb ta varssi (S.-Jaani, Ambla) või tast saab tubli laulja (M. J. Eisen, Eesti mütoloogia, lhk. 155). Karjub ta enne ristimist, kardetakse, et ta pea sureb; karjub ta pärast ristimist, tähendab, et talle mittekohane nimi antud (M. J. Eisen, Eesti mütoloogia II, lhk. 155). On laps aga ristimise ajal vagune, siis jääb ta elusse; ent magab ta ristimise ajal, siis saab tast laisk (Otepää) või sureb varssi (J. Forselius, E. ebausku kombed, lhk. 13). Virumaal arvati, et ristimise ajal magav laps on flegmaatiline ja kõigea rahul olev, kuna samal ajal karjuv laps on suureks saades suur riukukk ja tülinorija (Der Esten abergl. Gebr., lhk. 21). Kui laps ristimise ajal riided märjaks teeb või ennast teisiti määrib, siis peab ta täiskasvanult lubamata abielu või tast saab varas (Võru). Et aga eeltulevaid kurjusi ära kaotada ja hea poole juhtida, määriti lapsele seda musta huultele (Tarvastu).

Ka pannakse hoolega tähele, kas laps ristimisel pead tõstab või langeda laseb; tõstmine tähendab elu, langedalaskmine peatset surma (J. Forselius, lhk. 13). On lapsel särk ristimise ajal kahekorra, siis ajab ta ennast eluajal magamise puhul paljaks (Saarde).

Ristimise ajal peavad vaderid vagusi seisma ja alatasa lapse peale vaatama. Kui vaderid ringi vahivad, siis kasvavat laps edev või nägevat suureks saades palju tonte; vaatavad vaderid aga üle õla, siis saab lapsest kelm (Põltsamaa). Sel ajal ei tohi vaderid nina nuusata, — vastasel korral ei saa ristilaps korralikuks ega puhtaks (Tarvastu). Samuti ei tohi vaderid ristimise ajal rääkida, sest siis hakkab laps täisealisena tihti unes rääkima (J. Forselius, lhk. 14).

Ka ristimisveel oli oma suur tähtsus. Kui näit. tütarlast selle veega ristitakse, millega poeglast on ristitud, siis kasvab tütarlapsele täiseas habe (Kadrina).

Poeglapse ristimisvesi visatakse mööda toa nurka, et laps vagune oleks, või üle toa harja, et laps suureks ja kuulsaks meheks kasvaks. Tütarlapse ristimisvesi visatakse mööda seina üles, et kuulsaks saaks (Kursi), või lillepõõsasse, et ilus oleks (Põltsamaa, Paistu). Ka valatakse tütarlapse ristimisvesi iga nelja taevakaare poole ja öeldakse: „Tulgu siit kosilased, tulgu sealt kosilased!“ (M. J. Eisen, E. mütoloogia II, lhk. 155). Ristimisvett tuleb tütarlapsele juua anda, et ta ruttu mehele saaks (Paistu).

Kui ristsed kodus olid, siis pidi lapse isa ristimisvett tooma; seejuures ei tohtinud ta vett maha loksutada, — muidu hakkab laps oksendama (F. J. Wiedemann, Aus d. inner u. äusser. Leben der Ehsten, lhk. 308).

28. Peale ristimist. Kõige esimene asi peale ristimist on palju „aitümasid“ saada. Kodus tehakse võileiba, mida kirikust välja tulles santidele jagatakse „aitümade“ saamiseks. Osa leivast viiakse koju kui õnnistatud leib (Saarde). Sellest leivast paneb ema lapsele tükkese suhu, et laps targaks inimeseks kasvaks (F. J. Wiedemann, lhk. 308).

Kui lapsega ristimiselt tagasi tulnud, siis aetud hobune toa ukse alla. Kui hobune seisma jäädes pea alla löönud, siis kardetud, et laps kaua ei ela. Kui aga hobune pea üles tõstnud, siis olnud vanemad väga julged, et laps kauaks elusse jääb.

Last hobuse pealt tuppa tuues pandi ta kohe põigiti sängi jalgotsi, et ta vanemate vastu alati alandlik ja sõnakuulelik oleks, ning tehti lapse jalad lahti, et saaks lapsest kärmas ja töökas inimene. Kui vaderid kirikust tulles kohe tule paja alla teevad, ka siis kasvab lapsest tuline, s. o. kärmas inimene (Avinurme). Kui tütarlapse ristimiselt vanematekoju jõutakse, pannakse kohe ainult üks sületäis puid ahju, ahju peale aga visatakse sukad, kindad jne., et lapsest virk ja töökas inimene kasvaks (F. J. Wiedemann, lhk. 308). Ka antakse ristimiselt toodud tütarlaps kohe noore poisi sülele ja poeglaps — noore tüdrukü sülele, et ta noorelt abiellu heidaks (Tarvastu). Pannakse lapsele peale ristimist hõberaha hõlma või voodisse, siis leiab ta täisealisena palju raha maast. Kui ristimiselt vanematekoju tagasi jõutud, võtavad vaderid ruttu kuued seljast, hakkavad laulma ja tantsima, et laps virgaks,

kärmaks ja kergejalgseks saaks. Ühtlasi viivad nad vanematele tervisi ristimiselt: „Jumal saatis palju tervist ja käskis lapse ilusasti üles kasvatada isa-ema rõõmuks ja suure Jumala auks!“ Nende terviste eest antakse vaderitele natuke soola (M. J. Eisen, E. mütol. II, lhk. 156). Soola toodud külimituga. Ka toodud terve leib, millest iga vader pidanud kolm suutäit sööma (Nõva). Nõnda tehtud sel otstarbel, et lapsele head kõvad hambad kasvaksid (Vaivara). Vaderid pandi peale soola söömist tihedalt söömalauda endi keha kinnitama, et lapsele tihedad hambad tuleksid (Saarde). Sel ajal viiakse õllekann laualt ära, et lapsest joodik ei saaks.

Mõnel pool on vaderite jaoks olnud üks kann, mis peale soola ja leiva söömist õllega täidetud ja mille nad on pidanud isekeskis tühjaks jooma. Selle järele pannud igaüks mõne kopika raha kannu. Kui olnud poeglaps, siis pandud kann parsile, et laps tugevaks ja priskeks kasvaks; kui aga tütarlaps, siis laua peale, et madal ja paks kasvaks (Nõva).

Kõik need kombes söömise ajal on tehtud selleks, et lapsele tuleksid head, tugevad ja terved hambad. Nii anti sööma-ajal või peale söömist hambaraha — hõbedat, et hambad suhu valutata tuleksid (Viljandi). Raha, mis taldriku peale pannakse, peab olema hõberaha. Paneb aga keegi vaskraha, siis valutavad ristilapsel täiseas hambad (Viljandi).

Peale söömist hakkavad vaderid hälli ehtima. Emavaderitel on „hällipaelad“ kaasas, isavaderitel aga „hällivibud“. Kui esimesed paelad üles seatakse, siis lõikavad meesvaderid paelad katki. Peale seda pannakse teised paelad üles, mis aga samuti katki lõigatakse. Kolmandad paelad jäetakse üles. Kui isavaderid hällivibu üles panevad, siis raiuvad naisvaderid selle katki. Ka teine vibu raiutakse katki. Kui kõik on ära seatud ning kast või korv vibu külge kinnitatud, siis panevad naisvaderid hällile riide peale (Saarde).

Vaderid peavad varrul endid hästi üleval pidama. Nad ei tohi juua, sest siis saab lapsestki joodik (Saarde). Kui vaderid palju laulavad, siis on ka lapsel hea hää. Kui vaderid ei tantsi, siis laps ei kasva (Avinurme). Järgmisel päeval peale ristseid lähevad kõik varrulisel sauna, kus siis lapse ristiema või ämmamoor tublisti peksab lapse isa vihtlemisvihaga nende valude eest, mis sünnitaja oli pidanud kannatama. Kõik peavad pestes

pea hästi märjaks tegema, et laps ei nutaks (F. J. Wiedemann, lhk. 308).

Tuli vader ristilast vaatama, siis pidi ta alati kingitust kaasa tooma. Kui tarvilik oli ristilapsele kingituse andmine, selle kohta kõneleb rahvas järgmist. Korra põrgus olles ütelnud vader ristilast taevast nähes: „Oleksin ma ristilapsele ometi sibula kinkinud, ta oleks mind selle pealsetega võinud põrgust välja kiskuda“ (Paistu). Kinkida võis, mida aga keegi tahtis. Kuid enne aastat ei tohtinud ristilapsele muna anda, — muidu tekkisid talle paisid külge (Vaivara).

VIII. Laste haiguste arstimine.

29. Laste haiguste arstimine. Arvati, et haigus võib kolmel ebaloomulikul viisil tulla ehk külge hakata. Kõige esiteks võis haigust „maast saada“, teiseks võis ta „kurja inimese tehtud“ olla ja kolmandaks võis ta „küünlast“, „hiiest“ ja „kuradist“ tulla. Esimesel juhtumusel pidi alati „valgustama“, s. o. hõbedat kraapima ja sellega arstima. Teisel juhtumusel otsiti midagi, mis selle kurja inimese oma asi, nagu juuksed, riidetükid jne., ja suitsetati sellega last. Kolmandal juhtumusel loeti Matteuse raamatust IV peatükki või viidi Tõnnile ohvrit, kas raha või midagi, mis haige kohaga rohkem ligidas ühenduses on, nagu jalahaiguste korral sukad jne. (Wiedemann, lhk. 379—380).

Juhtus laps haigeks jääma ja ei teatud arvata, kas ta on kahetatud või on haigusel mingi muu põhjus, siis katsuti teda üldise arstimisviisi järele arstida, mis pidi iga haiguse peletama. Ainult siis, kui haigus juba ära tunti, võeti ka sellekohane arstimine käsile.

Lapse haiguse puhul võtab tark lapse oma sülle, teeb lapse keha ja liikmete peale vastu päeva spiraaljoone, peast alates kuni jaluni, ja loeb ühtlasi nõiasõnu. Kui spiraaljooned tehtud, lüüakse muna puhtasse klaasi või pudelisse katki, kallatakse vett peale, loksutatakse üheksa korda niiviisi ümber, et iga korraga segu klaasis üheksa korda ringi käib, kusjuures jälle loetakse. Iga kord vaatab tark klaasi segu, nimelt missuguse kuju võtab enesele munavalge ning kollane ja kui palju mullisid peale tõuseb. Neist munasegu kujudest ja mullidest loeb tark lapse haiguse iseloomu. Selle järele antakse see muna-segu lapsele sisse; mis üle jääb, kallatakse nõiasõnu luges maha (laialt tuntud). Nõiasõnu ei avaldanud, tark aga

kellelegi, sest niipea kui ta need avaldab, kaob temast vägi haigeid terveks teha. Ainult vanas eas avaldab tark nõiasõnad oma järeltulijale (Tartu).

Väga heaks rohuks kõigi lastehaiguste vastu on emapiim. Kui lapsel nohu, tuleb rinnapiima ninasse pursata. On silmad rähmas, pestakse neid rinnapiimaga -- ja silmad ei löö enam ilmaski rähma jne. (Jüri kih.).

Arvati kindlasti, et vigast last võib kõiksuguste leitud rauatükkidega terveks arstida. Seepärast korjati hoolega tee pealt kõpla tükid, künniraua otsad, hobuseraua pooled jne. ning pandi kotti. Seesuguseid rauakotte veeti talust tallu, kus ämmamoori või targa abi tarvis läks, mispärast neid ka „ämmamoori arstimisriistadeks“ hüüti. Enne arstimist pandi need „riistad“ leigesse vette, võeti sealt siis üksikult välja ja vaotati igaühega kolm korda lapse ihu peale; pärast seda sülitati kolm korda selle asja peale ja visati ta siis sauna põrandale maha. Pärast arstimist korjas vanamoor või tark need jälle kotti kokku ja võttis, kui minema läks, omale ühes (Rõugest).

Prof. M. J. Eisen kirjutab oma raamatus: „Esiivanemate ohverdamised“ (III täiend. trükk, 1922. a.): „Surnu luuga, surnu käega, sõrmega arstiti mitmesuguseid haigusi... Tavaliselt silitati ehk vajutati surnu liikmega haiget kohta, kusjuures ühtlasi palvet avaldati, et surnu häda ja vaeva enese juurde maa alla võtaks.“

Mõnesuguste haiguste arstimise viisid lasevad oletada, et siin tegemist on ohverdamisega. Võtame näiteks soola ahju viskamise, et soolatüükaid ehk käsni ära kaotada. Paremaks arvati, et häda kandja ise ohverdaks. „Mõne iseäraliku haiguse puhul ei arvatud ometi, et häda kandja ise ohverdamisega toime sai, vaid läks tarvis tingimata targa ohverdamisest abi otsida. Seesugusel korral pidi abiotsija ohvri ained targa kätte viima ja tark ohverdas oma teadmise järele“ (M. J. Eisen, „Esiivanemate ohverdamised“).

Kui laps kas kukkudes on haiget saanud või tal mingil muul põhjusel mõnest kohast valutab, siis silitati ning paitati haiget kohta, lausudes järgmisi sõnu:

Harakale haigus,
Varesele valu,
Musta linnule muu tööbi,
Koerale kibedat
Lutikale luuvalu.
Meie laps saagu terveks.

Neil üldiselt tuntud valuvõtmise sõnadel arvati tõesti maagiline vägi olevat.

Kui laps haigeks oli jäänud, siis taheti ka teada saada, kas saab ta terveks või sureb ära. Selleks visati viht, millega last viheldud, katusele; jääb latv ülespidi, jääb laps elama; jääb tüügas — sureb ära (Ambla). Kui hommikul haige lapse riidehända tule peal raputada ja ta sahi-seb, jääb laps elama (Wiedemann, lhk. 465).

Haigeid arstima kutsuti ikka ümbruses tuntud tark, kes siis haiget kõiksuguste kuntside varal arstis. Ülikoolis käinud arstisse pole suurt usku olnud (Kursi).

Kui Rõugutajale peale lapse sündimist küllalt ohvreid ei antud, siis suri laps ära. Kui juba mitu last järgemööda oli ära surnud, siis asetati Võrumaal laps kirstu sisse kummuli, sest siis jäävat järgnevad lapsed elama (Der Esten abergl. Gebräuche, lhk. 18).

30. Vistrikud ja kärnad. Vanarahvas uskus, et kõigist haigustest on nakatuvad ainult vistrikud, kärnad ja maa-alused. Teiste haiguste nakatust ei ustud. Vahest mõjus siin kaasa ka see asjaolu, et kärna ja maa-alustesse jäämist tuli õige tihti ette, mis olenes suuremalt jaolt muidugi mustusest.

Ilmuvad lapsele ihu peale mingisugused vistrikud, siis pestakse last veega, mille sisse on 9×9 tulist sütt üksikult pandud. Kui süsi vette pannakse, peab tagasi lugema 9—1, kuni 9×9 sütt vette on pandud. Süsi tuleb lugeda veega täidetud riista peal. Säärane komme olnud 40 aastat tagasi (Kursi).

Hõbe-rublatükk pannakse taldrikule, millesse vett on valatud, ning siis kerisele. Saab vesi juba tuliseks, siis pestakse selle veega kärni või paiseid (Rakvere).

On lapsel vistrikud või kärnad, siis tuuakse teise mõisa maalt kase otsast tuulepesa, mis ära põletatakse. Tuhk pannakse vette ja seda vett antakse lapsele juua. Sama veega pestakse ka lapse ihu (M. J. Eisen). Ka olla hea abinõu vistrikkude vastu, kui neid soolaga hõõruda ja sool vastu kuud seistes üle öla visata (M. J. Eisen).

Samaks otstarbeks vajutati vistrikke või paiseid mõne asjaga kolm korda. Asi viidi pärast seda ristteele (Kolga-Jaani).

Lõõbivad lastel ihule vistrikud või koeranaelad, mida lastel arvati sellepärast palju olevat, et nad liiga palju koertega hullavad (Järvamaa) või et nad koeri petavad (Maarja-Magdaleena) — siis viivad vanamoorid haige selle tarvis, et haigust ära kaotada, õue tee peale, otsivad mõne

kivi üles, sülitavad kolm korda kivi peale ja vajutavad sellega haiget kohta kolm korda. Peale igakordset vajutamist sülitatakse kolm korda kivi peale. Kivi ise pannakse vanasse kohta tagasi (Järvamaa). Või otsitakse tee pealt koht, kus õlekõrred risti on, ja vajutatakse siis selle ristiga. Peale vajutamist pannakse rist jälle maha. Seda tehakse seepärast, et koerad ikka, nina maas, nuuskides jooksevad ning siis selle risti või kivi külge puudutavad. Selle järel kaduvatki koeranael (Pärnu).

Villid tekivad lastele ihu peale, kui pesuvett on tulde tilkunud. Arstimiseks võetakse 9 hõõguvat sütt, visatakse üksteise järel pesuvette, kuhu ka natuke soola pannakse, ning pestakse sellega last. Pesuvesi aga visatakse kerisele (Wiedemann, lhk. 381).

Paisete ja vistrikkude arstimisel lööb tark 3 korda vihaga jalatalla alla, üteldes: „Rohi välja! Rohi välja!“ Pärast lööb haiget kohta (M. J. Eisen, Eesti mütoloogia I, lhk. 19).

31. Maa-alused. Maa-alusteks kutsuti haigust, mille puhul ihule lööbisid kas pommikesed (paapulid) või ka kublakesed (vesivillikesed), kusjuures nahk väga sügeles. Enam jagu nõgeshaiguse (urticaria) juhtumusi oli tuntud ikka maa-aluste nime all, kuna see nimi anti õige mitmesugustele nahahaigustele. Kardeti väga, et see haigus külge hakkab, ja tuletati alati meelde, kust kohalt haige selle tõbe võis saada (Järvamaa). Haigus hakkavat „maa hingamiskohtadest“, s. o. sealt, kus surnut on pesnud või kus naine on istunud kuuriide ajal (Lelle). Ka arvati, et maa-aluseid võidavat saunast saada (Järvamaa).

Et maa-aluseid arstida, selleks keedetakse sütevett, millesse pannakse üheksa sütt ja kolme värvi villase lõnga otsi. Selle veega piiratakse pead kolm korda vastu päeva ja loetakse sõnu. Vett pritsitakse koldele, vastu ahjutuld ja veel „tuuleristi“ ehk „maa hingamiskohale“, kust arvati maa-alused saadud olevat (üldiselt tuntud). Või pannakse nartsu sisse üheksat seltsi viljateri, hõbeda küljest kaabitud puru ja soola. Kui selle seguga haiget kohta hõõruda, sülitatagu kolm korda peale ja piiratagu kolm korda vastu päeva ümber pea. Siis tuleb minna neljapäeva õhtul ristteele peale päeva loojaminekut ja visata segu üle vasaku õla maha ning ütelda:

Tere, maa isand,
Tere, maa emand,
Tere, maa neitsi,
Tere, maa kuningas!
Andke minu tervis tagasi!

Lastele tuleb seda kõike laste eest teha.

Väga hästi ravitsetakse maa-aluseid ja ka teisi paisid, mida maast saadakse, soolaga, millega haiget kohta kolm korda hõõrutakse, iga korra vahel soolaga ümber pea piirates. Soola peab sinna kohta viskama, kust haigus saadud, ja ütleva:

Maa isa, maa ema,
Anna mu tervis kätte!

(Lelle.)

Maa-aluseid arstitakse ka veel järgmiselt: Enne arstimist palutakse:

Maa isakesed,
Maa emakesed,
Maa neitsikesed,
Muru eidekesed,
Annan teile õbe valget:
Andke valgust vaeva vastu,
Andke tervist tõbisele,
Siis ma annan teile täno.

(Kreutzw. und Neus, Mythol. und mag. Lieder, lhk. 75—76.)

Seejärel võetakse kas hõberaha või prees, piiratakse 3 korda pead, vajutatakse kolm korda haige koha peale, kaabitakse noaga hõbedat igasse nurka, tee peale, vajutatakse haiget kohta jälle kolm korda, lausudes: kust te olete tulnud, sinna minge, ja mina saagu oma tervis kätte (Wiedemann, lhk. 412). Lapse eest peab seda keegi teine tegema.

(Järgneb.)

J. Grünthal, stud. med.

Kivistunud inimesed.

M. J. Eisen.

Laialt tuntakse ennemuistset juttu, mis kõneleb, et muiste moondanud nõid kuus või koguni kaksteistkümmend venda ja nende naised kivideks. Alles pärast nõia surma äratanud kivideks moondatud naiste õde kepiga kõik kivistunud inimesed jälle elusse.

Teine, vähem tuntud jutt kõneleb, et korra sündinud seitsmeaastasele tüdrukule laps. Laps viidud ristimisele. Viimise ajal moondunud laps kiviks. Õpetaja pole hakanud kivi ristima. Kivi viidud tagasi: ennäe, kivi moondunud jälle lapseks. Teist korda laps õpetaja juurde. Jälle laps kivi. Õpetaja saadab kivi teist korda tagasi. Kodus kivist jällegi laps. Kolmat korda laps ristimisele. Siis saanud

lapsest leib. Leiva ristib õpetaja (Rosenplänter, Beiträge VI, lhk. 61).

Nimetatud muinasjutud teavad, et muiste inimesi kiviks moondatud, ei ilmuta ometi, kus säherdune lugu sündinud. Tuleb oletada, et kuskil pool maailmas.

Kivistumislugusid tuntakse ka meie kodumaalt. Laialdasema tutvusega kui kuus või kaksteistkümmend venda võib Linda hoobelda. Tuuslar tuleb Lindat röövima: paat merepärga ootab juba saaki. Linda ei jaksa vägevale röövlile vastu panna, abiandjat ei ole näha ligidal ega kaugel. Linda hüüab Ukut appi. Korruga kähvatab Kõu, põrutab Pikker. Tuuslar langeb minestusesse, Linda aga moondub Jüri kihelkonda Nihatusse

Kõrgeks kaljukivi pakuks,
Kivisambaks I r u m ä e l e.

Kivisammast hakatakse Iru ämmaks hüüdma ja ühel või teisel viisil austama (Eesti Kirjandus 1921, lhk. 154—159).

Mitmed on meie ajal Nihatus Irumäel Iru ämma taga otsinud, aga asjata. Endise Iru ämma kohal puutub ainult veel väikesi kive silma. Luuleta olevik ei ole Iru ämmale armu annud. Tulu otsimise tuhinas tungisid uue aja pojad muistse mälestusemärgi kallale, teda lähedal oleva jõe silla ehitamiseks tarvitades. Iru ämma turjal sõidetakse nüüd üle jõe ega saa meie põlv enam Kreutzwaldi käsku täita, et läheks ämma austama, tedrelütart teretama:

Pane kübar ämma pähä,
Hakka eide kaelast kinni!

(Kalevipoeg III, 428—432.)

Veel teine kivistunud inimene on Kreutzwaldi kaudu laialdasema tutvuse pärinud. „Eesti rahva ennemuistsetes juttudes kõneleb ta „Toolse rannamehe tütrest“. See ilus neiu saadab pilkega kõik kosilased oma teed. Viimaks ilmub tore ratsaline, kes viib neiu toredasse mõisa pulma kaasa. Korruga kole kargatus. Kadunud mõisa, kadunud pulmalised, kadunud peig. Neiu saab inimesekõrgune munakivi-sammas; samba ülemises otsas mitu vööri, vist neiu helmeread. Kivistunud Toolse neiu seisab praegu veel Kaarli mõisa Raudlepa väljal.

A. Kivi on Hõbedalt ühe teisendi üles kirjutanud, mille järele see kivi on Toolse rikka kaupmehe tütar. Kaupmehe tütar satub pulmarongis teise saajaga kokku; tõuseb tüli. Kaupmehe tütar nõiutakse kivisambaks.

Teisend tunneb sedasama lugu hoopis teisel kujul. Kaarlimõisa Raudlepa väljal juhtunud kaks saaja vastastikku. Täli tõusnud, mõõgad võetud käsile. Ühelt poolt langenud peig, teiselt poolt pruut. Pruudi mälestuseks nikerdatud Raudlepa väljale kivi („Narvast Tallinna“, lhk. 17—18). Viimane teisend jätab seletamata, miks peigmees ilma mälestuskivita jäänud. Langes ju ometi peigmeeski selsamal puhul.

Sarnast lugu kõneldakse ka Koeru Rohu kivi kohta. Siingi tapetud teise saaja peig ja pulmalised. Tapja nõudnud pruuti enesele naiseks. See aga õhanud: „Ennem tahaksin kiviks saada kui selle mehe naiseks!“ Eks pruut moondunudki kohe kiviks. Valatud vere pärast hakatud kohta Punamäeks hüüdma.

J. Jung tunneb Kaarli väljal ainult kiviristi, mille kohta ta tähendab, see näivat olevat nagu mõni inimese kuju (Muinasaja teadus III, lhk. 168). Kas kivi kivistunud inimene või sinna mälestuseks pandud — jätab J. Jung seletamata.

Kivistunud pruudist teatakse Koeru kihelkonnas kõnelda. Seal seisab Metsla küla Mäe pere põllul 5 jala pikkune, 1½ jala laiune paas, õigem paeks moondunud inimene. Moondumine ise sündinud järgmist viisi: Korra juhtunud kivi kohal kaks pulmarongi vastastikku. Tõusnud täli. Nagu ikka, löödud ühelt rongilt pruut, teiselt peigmees maha. Järelejäänud pruuti-peigu pandud vägisi paari. Elusse jäänud pruut ei sallinud ometi talle meheks määratud peigmeest. Õhanud südamest: „Eks Jumal võinud mind kiviks või kannuks luua ennemini kui et peiust pean lahkuma!“ Silmapilguga olnudki pruut kiviks moondatud („Narvast Tallinna“, lhk. 20).

Samasugust teisendit jutustatakse Metsla Saarik-aluse kivi kohta, ainult selle vahega, et siin pruut esmalt võõra peigmehe tapab ja siis kiviga veel selle pruudigi maha lööb. Hirmutuseks muile pruutidele moondab Jumal pruudi kiviks („Narvast Tallinna“, lhk. 16).

Samasugust lugu teatakse Kantkülastki kõnelda. Seal on väljal kaks kivi. Nende kohta teab rahvasuu pajatada, et need tekkinud peiust ja pruudist. Pruutpaar sõitnud pulmasõitu. Kas siin pruutpaar teise pruutpaariga kokku juhtus või mis just sündis, sellest vaikib rahvasuu. Ainult niipalju jutustatakse, et pruutpaar kuidagi viisi kellegi nõia viha enese peale tõmmanud ja see nõid nad kiviks moondanud.

Pulmasõidul juhtub sarnase lugu Keilagi pulmalistele. Muiste sõitnud peigmees pruudiga Keila kirikusse. Vana mõisa teekäänule jõudes sattunud vanker ümber, pruut kukkunud vankrist välja maha. Et pruut endise peiu maha jätnud ja teisega kirikusse sõitnud, nõiutanud mahajäetud peigmees pruudi kivisambaks. Kivi asub alles praegugi Vanamõisa metsas vana kirikutee ääres, pikuti maa peal, 5—6 jalga pikk, ja kannab täiesti inimese kuju (H. Menkovi teated Keilast).

J. Kurgani poolt Kurnalt saadud teisendi järele ei kanna nõid kiviks moonumise süüd. Tüdruk pole tahtnud mehele minna, vaid õhanud Metsla pruudi moodi: „Oh oleks Jumal mind ennem kiviks loonud kui inimeseks!“ Vaevalt õelnud pruut need sõnad, kui juba Jumal ta kiviks moonandanud. J. Kurgani teadete järele lõõnud poisid sel inimesesarnasel kivil teise käe küljest maha.

Suurt rohkust kivistunud inimeste poolst tunneb Pärnumaa. Kui Audru kiriku alt Pootsi poole sõita, on endise Lindi ja Järve kõrtsi vahel suure Järvesoo otsa kohal suure tee ääres üksikute mändide vahel ligi sada üksikut kivi. Inspektor A. J. Anson on nende kivide kohta järgmise seletuse kuulnud: Korra sattunud seal kaks saaja vastastikku. Tõusnud tüli. Viimaks tulnud Audru poolt sõitnud saajast nõid ja nõiutanud kogu Seli-Pootsi saaja kivideks, tulevale põlvele hoiatuseks, et nad pulmateel ei tülitseks. Kaht kõrgemat kivi nimetatakse peiuks ja pruudiks; nende juures asetseb ajumees. Kahel pool kõrval peiupoisid, kaugemal pulmalised.

Teisendi järele puutunud nende kivide kohal kaks nõida oma pulmalistega vastastikku. Kõik hakanud pulmaljalja pidama. Korraga nimetanud keegi Jumala nime. Silmapilk moondatud kõik pulmalised kivideks (J. Jung, Muinasaja teadus II, lhk. 101). Viimane teisend ei seleta, kes pulmalised kivideks moondas. Samuti jääb hämaraks, mis sündis nõidadega enestega. J. Jungi arvamise järele on vist jää need kivid jää-ajal sinna toonud.

Sarnaseid pulmalistest tekkinud kive näidatakse ka Noarootsi ja Vormsi vahel väinas. Üks Paslepa mees kosinud Vormsist pruudi. Üle väina jääd mõõda sõidul murdunud jää pulmaliste all, pruutpaar ja pulmalised uppunud ära ja moondunud kivideks. Neid kive hüütakse pulma- ehk pruudikivideks (Russwurm, Sagen aus Hapsal I, nr. 44). Jutt ei seleta, miks pulmalised kivideks moonduvad. Nagu läbi ridade välja paistab, tulnud nuhtlus sellepärast, et noormees teisest kihelkonnast

pruudi kosinud. Jumal tahtis, et igaüks kosigu oma kihelkonnast.

Kuna enamasti nõid pulmalised kivideks moondab või moondumine tüli tagajärjel kahe saaja vahel tekib, teab üks Lääne jutt pulmaliste kivistumisest muul põhjusel kõnelda. Kirbla kiriku juures on viis suurt kivi — endiste pulmaliste mälestused. Sel kohal sattunud muiste pruutpaar kolme peiupoisi seltsis härjapõlvlasega kokku, kes neid palunud teda lähemasse külasse viia, sest et ta oli jala murdnud. Peiupoisid naernud ja pilganud väikest meest, peigmees aga sundinud teda tantsima. Et väike mees ei võinud tantsida, piitsutanud teda peigmees. Korraga tõusnud kole tuulispask; härjapõlvlane tõstnud kepi ja moondanud pruutpaari ja kolm peiupoissi kivideks (Russwurm, Sagen aus der Wiek, lhk. 67).

Samasuguseid pulmalistest tekkinud kive tuntakse ka Kasaris, kus kivistumine niisama nõia süüks langeb. Kaks pulmarongi kohanud teineteist Kasari küla ligidal. Ühel nendest olnud nõid kaasas. Nõid vihastunud teise rongi üle ja moondanud kõik teise rongi pulmalised kivideks. Kasari küla ligidal on nõiutud pulmalistest tekkinud kivilade praegugi veel näha.

Pulmalistest tekkinud kive tuntakse ka Karuse kihelkonnas, Vatla vallas Pajuma külas. Pulmalistele tulnud korra nõid vastu. Nõid moondanud pulmalised kivideks. Moondamise põhjust ei mäleta rahvasuu enam.

Saaremaal Põide Marjasoos leidub kolm kivi, mis kas munkadest või tüdrukutest tekkinud. Ühe teate järele vedanud kolm munka kihla, et nad teatava aja jooksul Põidest Kuresaarde „sõidavad“. Et nad lubadust ei suutnud täita, muutunud nad kivideks (Hurt, Vanavara IX, lhk. 117). Teisendi järele vedanud kolm tüdrukut Karja kiriku juures kihla, et nad kellalöögi vaheajal Põide kiriku juurde jooksevad. Kui tüdrukud Marjasohu jõudnud, hakatud kella helistama. Et neid kihlveo kaotanud, muutunud nad kivideks. Neid kive hüütakse „munga-kivideks“. Kuni uuema ajani on neile kividele ohverdatud (Eesti Kirjameeste Seltsi kogu 4°, V, lhk. 386).

Teine sarnane kivistus leidub Valjalas Kuiste küla heinamaal, kus neitsikujuline kivi olemas. Selle kivi tekkimise kohta on A. Karu järgmised teated kirja pannud: Võõrasema sundinud võõrastütre allikast sõelaga vett tooma. Kägu kukkunud: „Sopp ettel!“ Võõrastütar ei mõistnud käo kukkumist. Vesi voolanud sõelast välja.

Hirm tuleva nuhtluse eest moondanud võõrastütre kiviks. Kivile viidud vanemal ajal ohvreid.

Samasugust pulmaliste kivistumist tuntakse ka Saaremaalt Ansekülast. Kaimri küla Alliku talu maal sattunud kaks pulmarongi vastastikku. Kumbki pole tahtnud teisele teed anda. Tõusnud taplus. Tapluses langenud kõik pulmalised, kuid muutunud kivideks. Neist kividest on keskmine lai kivi pruudikirstust tekkinud.

Oma palve peale moondub kiviks Viru-Nigula naisterahvas. Kivi, Koila Atrika küla juures, kannab naiskivi nime. See kivi tekkinud sinna sedaviisi: Üks ämm piinanud minijat hirmsasti. Kui korra ämm jälle minijat peksnud, läinud minija, laps süles, mäele paluma. Istunud pühale kivile, nutnud ja õhanud, et Jumal ta kiviks moondaks. Kohe moondunudki naisterahvas kõige lapsega kiviks. Seda kivi hakatud hiljemal ajal pühaks pidama ja talle ohverdama. Uuemal ajal olla laps naise sülest ära võetud.

Teisend seletab naiskivi tekkimise lugu teisiti. Üks naisterahvas käinud pühapäeval soost marju noppimas. Karistuseks pühapäeva rikkumise pärast moondanud Jumal ta kiviks (J. Jung, Muinasaja teadus III, lhk. 132).

Tõlla ja tõlla omaniku kivistumisest teatakse Äksis kõnelda. Vedu mõisa välja mäekünkal on tõlla moodi kivi. See tekkinud sinna sedamoodi. Vedu mõisas elanud muiste väga tige omanik, kes alamaid palju piinanud ja peksnud. Ühel päeval lasknud ta peksmiseks mõne inimese puude külge seni kinni siduda, kuni ta ise sinna jõuab. Üks kinniseotud vanamees hakanud paluma: „Sa kõigi asjade ja ka selle mäe Looja, päästa meid sellest hirmsast piinast, mis praegu meie peale tulemas!“ Kohe selle peale kõikunud mägi ja kinniseotud inimeste juurde ilmunud vaim inimese näol. See trööstinud neid, üteldes: „Ärge kartke!“ Juba tulnud mõisa omanik tõllaga sõites inimesi peksa laskma. Vaim puhunud peosse; imelik aur ja suits katnud mäge. Kui aur ja suits lahkunud, olnud vaim kadunud, mõisa omanik aga kõige tõllaga kiviks moondunud. Seal seisavad nad tänini kividenäna (Eesti kohalikud muistejutud, 21).

Lüganuse kihelkonnas tuntakse mehe kivistumist pühapäeva rikkumise karistusena. Nagu stud. O. Liiv teab, teinud Alu küla läheduses mees pühapäeval kuhja. Parajasti, kui mees vedanud härgadega saadu, ilmunud kõuepilv ja välk lõõnud mehe ning härjad surnuks. Poolik kuhi, mees ja härjad aga kivistunud. Praegu veel

võib neid küla karjamaal näha, suur lame kivi (= kuhi) keskel, teised vähemad (= mees ja härjad) ümber.

Niisama oma palve peale kivistuvad mees ja naine Koeru kihelkonnas Rammaküla karjamaal. L. Tammik teab nende kivistumise lugu järgmiselt seletada. Muiste hävitanud kole sõda hirmsasti maad ja rahvast. Inimesed ei teadnud enam, kuhu sõja eest varjule põgeneda. Sõjahirmus palunud meeste- ja naisterahvas, et Jumal moondaks nad ennem kiviks või kannuks kui laseks sõja jalgu sattuda. Sedamaid kivistunudki mees ja naine sinnasamasse paika.

Helme Ummuli vallas Soo-oru talu metsas on voodisarnane kivi. Selle kivi tekkimise kohta erinevad arvamised. Ühed ütlevad, vanapagan toonud selle voodi sinna kellelegi mehele magamiseks. Mees soovinud enesele metsas mõnusat voodit; heitnud voodisse magama ja surnud sinna voodisse. Teiste teadete järele on seal voodi mehega kivistunud. Mehe keha võetud kivistunud voodist hiljemal ajal välja, voodi aga jäänud sinna seisma ja seisab seal praegugi veel, s. o. kivi kannab vähe voodi kuju.

Keila kihelkonnas Joa vallas Lepiku talu heinamaal asub tõllakivi. Rahvajutu järele olnud see tõllakivi vanasti tõld, moondund aga kiviks (J. Jung, Muinasaja teadus III, lhk. 92). Jungil puuduvad teated, kas kivistunud tõld üksi või ühes inimestega. Teiste teadete järele on tõld ühes omanikuga kivistunud. Tõlla omaniku kivistunud kuju puudub ometi tõlla juures. Ma oleksin kivi nime järele otsustades ennem valmis oletama, et rahvas on „Tõllu kivist“ „tõllakivi“ teinud. Vist nimetati vanemal ajal kivi hiid Tõllu visatud kiviks. Uuemal ajal kadus vägimees Tõll Harju rahva meelest ja rahvas moondas ta kivi „tõllakiviks“, ühtlasi seletust juurde lisades, et seal tõld kivistunud.

Ka Kuusalus on „tõllakivi“ olemas. Kuusalus kõneldakse, tõllakivi tekkinud Rootsi kuninga tõllast, mille nõid kiviks moondanud. Siingi ei teata, kas kivistus tõld üksi või ühes inimestega.

Peale Kreutzwaldi Kalevipoja kaudu tuttavaks saanud Nihatü Iru ämma on Eestimaal olemas veel teine Iru ämm, suuremale hulgale täiesti tundmatu. See teine Iru ämm seisab Väike-Maarja kihelkonnas Ilumäel. Varemini hüüdnud rahvas mäge Irumäeks ja alles uuemal ajal hakanud rahvas Irumäge Ilumäeks nimetama. Väike-Maarja Iru ämmast annab A. Liiv järgmisi teateid: Põlises

Irumäe kuusikus, umbes 3 versta Väike-Maarja kirikust, elanud vanasti üks puuraiuja oma noore naise Miinaga. Miina olnud ilus, töökas, rahuarmastaja inimene. Ämm kiusanud teda aga hirmsasti ja peksnudki teda vahel. Miina ja ta lapsed hüüdnud eneste vahel ämma kivisüdamega ämmaks.

Ühel laupäeva õhtul paukunud pikne ja kõrgatanud kõu kangesti. Vihma voolanud nagu oavarrest maha. Miina väikeste lastega kartnud kangesti müristamist ja välgulöömist. Ämm hakanud söimama, tülitsema ja ajanud viimaks Miina kõige lastega õue kõue- ilma kätte.

Vaevalt saanud Miina lastega maja juurest natuke eemale, kui kõu jälle kangesti kõrgatanud ja välk majasse sisse löönud. Kuri ämm ei pääsnud enam tulest välja. Teisel päeval mindud ämma luid otsima. Ei leitud mingisuguseid, leitud toa asemelt ainult ämmakujuline kivi. Pikselöök moondanud ämma kiviks. Irumäe järele hakatud kivi Iru ämmaks nimetama. Kivi seisnud mitu põlve Irumäel, on aga nüüdsel ajal ammu, niisama kui nimekaim, inimeste teenistusesse pidanud astuma.

A. Liivi teadete järele tähendanud vanasti Iru koledat hirmu, koledat, järsku muutust valgus, tuule või vee mõjul. Iruks saanud enamasti halvad inimesed. Mõnikord juhtunud seesugune saatus headelegi inimestele, kuid need moondatud kiviks sellepärast, et neid kurjade vaimude ehk vaenlaste käest päästa.

Pean tunnistama, et mulle on seesugune Iru sõna seletus täiesti võõras. Meie Iru ämm tuletab soome „Iro neito“ meelde; Soomeski ei tunta ometi ülemaltähendatud seletust. Karjalas esineb tihti Iro naisterahva nimena praegugi veel, aga seal tähendab nimi sedasama, mida tavaline nimi Irene (J. Krohn, Kalevala, lhk. 453). Mina pean ometi Iro nime Karjala nimeks, vene Irenest mitte tuletatud sõnaks. Irene nimi oli vanemal ajal Eestis koguni tundmatu.

Karjala laulud jutustavad tihti Iro neiust, keda vahel ka Iri neiuks hüütakse. Sellest Iro neiust lauldakse, et ta pikka pühadust pidas, ei joonud lehmapiima ega söönud kanamune. Viimaks sõi ometi marja mäelt. Sel söömisel olid halvad tagajärjed: Irole sündis kolm poega: Väinämöinen, Ilmarinen, Joukahainen (J. Krohn, Kantelettaren tutkimuksia II, lhk. 54 jj.). Iro laul sulab ühte üldiselt tuntud Marjatta lauluga (K. Krohn, Kalevalan runojen historia, lhk. 104 jj.). Iro astub pea Maarja, pea Marjatta asemele. Karjala Iro neiul puudub ühine tegevuseala meie

Iru ämmaga; ainult kolm poega on ühel kui teisel, muidu ei leia me nende elukäigust midagi ühist.

B. Etruck tahaks Iru ämma ühendusesse seada Völundi saaga Hervõriga. Soome kuningapojal Völundil on naine, Hervõr nimi (Vdl: Edda, Völundarkvipa = Völundi laul, 15). Sellest oleksid eestlased esmalt Iruvere ja pärast Iru teinud („Postimees“ 1916, nr. 240). Minu arust näitab aga, et siin on ainult juhtumisi nimede sarnasus olemas. Vaevalt tohime siin ühist algust oletada Hervõri ja Iru ämma vahel, ennem ometi Iru ämma ja Karjala Iro vahel. Minu arvates tuleb Irut vanaks eesti nimeks pidada. Paljudes kohtades meie kodumaal on Iru enesele Eru kuju omandanud.

Nihatu Iru ämma tuleb muidugi hiiuks arvata. Hiidude kivinemist tunneb palju rahvaid. Hämaraks jääb, kuidas lugu „Kalevi neitsi kividega“. Palmse pool kutsutakse mitut suurt kivi „Kalevi neitsiks“ (Verhandlungen der Gel. Estn. Gesellschaft III, 1, lhk. 88). Võimalik, et rahvas arvas neid Kalevi neitsist tekkinud olevat, neile „Kalevi neitsite“ nime andes, kuid meie päevil ei ole ma enam seesuguse arvamise jälgi leidnud. Küll aga räägib rahvas veel meiegi päevil, et Kalevi neitsid olevat need kivid sinna kannud. Õigem on neid Kalevi neitsi põllekivideks pidada ehk lihtsalt neitsikivideks nimetada. Sarnaseid Kalevi neitsi põllekive tuntakse ka Jumida neemel ja Saaremaal Valljala kiriku ligidal. Neid ei hüüta seal enam Kalevi neitsi kivideks, vaid lihtsalt „neitsikivideks“. Ometi teatakse kõnelda, et üks neitsi toonud nad sinna põllega. Seega pidi see neitsi tingimata Kalevi neitsi taoline olema.

Rahvas ei tunne mitte ainult inimeste, vaid ka loomade kivistumist. Need astuvad Kalevipojaga ja Tõlluga ühendusesse. Kuusalus näidatakse Kalevi härja, Saaremaal Tõllu tapetud hobusest tekkinud hoo-kivi. Kalevi härg kannab küll härja nime, aga esineb tõepoolest kivina. Selle kivi tekkimise kohta kõneleb rahvasuu järgmise loo: Korra vihastunud põhjasorts Harju rannarahva üle ja saatnud koleda „minotauruse“, härja rannarahvast nuhtlema. Härg pidanud Kuusalus kolm järve ära kaotama, neid tühjaks juues. Hirmus loom joonud Kabula järve tühjaks ja tahtnud hakata Rummu järvegi tühjaks jooma. Sel silmapilgul juhtus Kalevipoeg härjaga kokku. Silmapilk tõmbas ta mõõga kätte, kargas härja kallale. Üks, kaks, kolm — lendas härja pea otsast. Härg moonduis tapmise järel kiviks, niisama otsast äralõõdud pea. Kivimürakat hüütakse praegu veel „Kalevi

härjaks“, aga ka „sortsi härjaks“. Härg on umbes 9 jala kõrgune, paari sülla pikkune. Kivimüraka otsas leidub väike kivi = härja pea (võrdle: Vahepalukesed, lhk. 155—158).

Mida Kalevipoeg suurel maal härjaga, teeb Saaremaal Tõll hobusega. Vanapagana poiss läheb Püha nägusat neidu tõmbama. Et ettevõtte paremini korda läheks, moon-
dab tõmbaja enese hobuseks. Paneb uinuva neiu oma selga ja sammub Kuresaare poole. Pea ärkab ometi neiu, hüüab kuulajaid-nägijaid appi. Tõll kuuleb appihüüdmist. Sedamaid pihlakane vits pihku, silima appihüüdjä poole. Juba näeb, et hobune jookseb, neiu seljas hüüab appi. Tõll pihlakase vitsaga järele; hobusele kaela pihta. Pats! Pea hobusel otsast ära, langeb maha, vajub maa alla. Hobuse keha vaarub pikali, neiu aga pääseb õnnelikult hobuse seljast. Tõll ja neiu hakkavad hobuse keha veel vaatama. Ei hobuse keha enam kuskil. Kehast on kivi saanud. Kellamäe ligidal tee ääres praegugi veel kivistunud hobune näha. Esiti hüüti kivi hobusekiviks, pärast ometi lühendati see hookiviks (Eesti m. vägi-
mehed, lhk. 112).

Mütoloogiliste loomade hulgast väljaspool seisab see elukas, kelle kivistunud keha on näha Otepää kihelkonnas Pühajärve kaldal Saare talu ligidal. Kuidas see loom kivistunud ei tea rahvasuu enam kõnelda. Rahvas mäletab ainult niipalju, et see kivimürakas olnud muiste loom. Ühed arvavad looma härjaks, teised jälle mõneks muuks suureks elukaks. Suure looma (= kivi) kõrval arvatakse veel väike loom lamavat. Võimalik, et Otepää rahvas Saare kivist looma kohta mingisuguse loo teadis jutustada, kuid nüüd on mälestus kustunud.

Saarlased nimetavad loomade moodi kive „tondikivideks“ ja arvavad neid vanapagana mõjul tekkinud (Osiliana I, lhk. 34).

Nõo kihelkonnas Pangodi Karujärve kaldal on lootsiku moodi kivi. Vana-õelus käinud selle lootsikuga järvel sõitmas. Korra vedanud ta lootsiku järvest välja ja hakanud teda kaldal tõrvama. Korraga kerkinud vana-õeluse nägemata piksepilv üles, välk lõõnud tõrvaja surnuks. Ei ole kindlasti teada, kas kohe või aja jooksul, aga igatahes moondunud lootsik kiviks.

Rahva arvamise järele esinesid kivid muiste pehme-
tena, tuletasid praegust savi meelde. Aja jooksul kuivasid kivid ikka kõvemaks, kuni nad enestele viimaks praeguse kõvaduse omandasid. Kivide pehmuse pärast ei ole imes-

tada, et neisse mõnesuguseid jälgi on järele jäänud. Mitmel Kalevipoja kivil näidatakse vägimehe käe ehk jala jälgi. Kivi oli pehme, käega külgepuutumisest ehk jalaga pealevajutamisest jäid kivisse jäljed järele. Niisama näidatakse mõnd kivi, kus keegi peal istunud ja kus istumisest istumisase kivisse mälestuseks jäänud. Kuid seekord ei taha ma niisugustest mälestusemärkidega kividest kõnelda, vaid ainult mõne hingelise kivistumisest.

Kivistumist ei või mingisuguseks eestlaste arvamiseks pidada. Kivistumist tuntakse põhjas ja lõunas, idas ja läänes. Isegi laplased tunnevad kivistumislugusid. Meie Kalevipojas muutub Linda kivisambaks, nende Päevapojad (Peiven parneh) nimelises muinasloolises luuletuses ajavad hiiud päevapojaga põgenevat õde taga, ronivad päikesepaistel üles mäe otsa, kuid seal tabavad neid päikese kiired

Päeva sädemis sulasid,
Kivistusid kaljudeksi,
Vaakes nemad veelgi näha —
Vaskne vene kaljurüngas.

(O. Donner, Lappalaisia lauluja, lhk. 79.)

Ometi langeb laplaste „Peiven parneh“ oma algupära poolest meie Koidu ja Hämarikuga täiesti ühele astmele.

Mõnest muustki hiiest teavad laplased kõnelda, et need viimaks kiviks moondunud. Samasuguseid lugusid tunnevad ka norralased, rootslased ja muud.

Samuti käib käsi ka germani hiidudega. Need näitavad oma tugevust ja väge, aga tihti juhtub, et kui päikese kiired neid tabavad, nad kohe kaljudeks kivistuvad. Ometi mitte iga kord ei moonda päikese kiired germaanlaste hiidusid kivideks. Sagedasti põhjendavad muud asjaolud kivistumist. Ülbus, uhkus, külaliste viisakuseta vastuvõtmine toovad hiidudele kivistumise karistamiseks kaela. Alpimaades astub kivistumise asemele jäätumine. Hiiud moonduvad jääliustikkudeks (Simrock, D. Mythologie, lhk. 411). Meilgi on kivistumine enamasti ikka karistus mõne paha teo eest, kui ka, näiteks Linda loos, Linda karistusest juttugi ei või olla. Kuusalu kuhjakive ei lasta S. Lillheina teadete järele pühapäeva-rikkujatest isikutest ometi tekkida, - vaid imelikul viisil nende tehtud saadudest ja heinakuhjast. Karistus ilmub siin ainult nii-kaugelt, et heinte omanikud tehtud tööst ilma jäävad:

kuhja ja saadude asemel leiavad nad kivid eest. Õige karistuse oleksid pühapäeva-rikkujad alles siis saanud, kui rahvaluule oleks neid endid kiviks lasknud moondada.

Vanad kreeklased olid päris meistrid kivistusi luuletama. Nende gorgo Medusa ülesandeks arvati just kivistamist. Kes koleda eluka peale vaatas, see kohe kivistus. Kangelane Perseus tungib Medusa magamise ajal ometi kivistaja kallale. Ise tagasi vaadates hoiab ta läikivat kilpi enese ees, kuhu Medusa kuju paistab. Kilbi peegelduse järele lööb ta magaval Medusal pea otsast. Medusa peaga rändab ta kuninga Atlase juurde Aafrikasse. Atlasega tülli sattudes näitab ta Atlasele Medusa pead, ja kohe tarretub Atlas kiviks, õigemini kolekõrgeks mäeks, mille tipp ulatub pilvedesse. Kreekasse tagasi jõudes läheb Perseus kuninga Polydektese juurde, kes on tema välja saatnud Medusa pead tooma. Ta näitab kuningale ja kuninga seltsilistele Medusa pead ja sedamaid tarretuvad kõik kivideks.

Saksa legendid teavad mõnda lugu jutustada vagade neitsite kividesse pääsmisest. Vana-õelus kiusab vaga Agnest. Maarjat appi hüüdes põgeneb Agnes kalju äärde, kaljusse tekib avaus, põgeneja pääseb teispoole kaljut. Kui vana-õelus sinna järele jõuab, leiab ta sealt ainult inimese kivist kuju eest, mitte enam Agnest ennast. Veel praegugi näidatakse Reichenhallis kivistatud Agnest (Wolff, Beiträge zur deutschen Mythologie II, lhk. 32—34). Suurem jagu saksa lugusid laseb neiu küll kivisse sattuda, pärast aga kivist jälle välja pääseda. Üht kristlikku neitsit sunnitakse paganate ohvriliha sööma. Neitsi viiakse kivi juurde, kivi avab ennast, võtab neitsi enesesse ja sulgub siis jälle. Samasugust lugu kõneldakse ka pühast Odiliast. Enamasti kiusatakse neiusid taga, kuni kivid viimaks nende peale halastavad ja nad enestesse vastu võtavad. Rootslased kiusavad korra üht neitsit taga; see põgeneb kivi äärde ja kivi võtab ta enesesse (Dähnhardt, Natursagen II, lhk. 50). Saksa muinasjutud lasevad neiusid kividesse kaduda, kõnelevad harvemini nende otsekohesest kivistumisest. Ometi tunnevad nad seesuguseidki. Karlsbadi lähedal näidatakse nõnda tekkinud Hans Heilingi kivi. — Edda laulud jutustavad päevatõusu mõjust hiidude kivistumisest.

(Järgneb.)